

Univerzita Pardubice
Fakulta Filozofická

Otroctví ve starověkém Římě v době republiky

Stanislav Jukl

Bakalářské práce

2013

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 26. 6. 2013

Stanislav Jukl

Poděkování:

Mé velké poděkování patří zvláště panu doktoru Pavlu Titzovi za cenné rady a připomínky. Dále bych také chtěl poděkovat své rodině a svým blízkým přátelům za ochotu a trpělivost. Velký dík si zaslouží také Studijní a vědecká knihovna v Hradci Králové, Univerzitní a Městská knihovna v Pardubicích a Městská knihovna v Bystřici nad Pernštejnem za pomoc při shánění literatury k tématu.

Anotace:

Bakalářské práce se zabývá otroctvím v římské říši v době republiky. Zaměřuje se na práce, které otroci vykonávali. Všímá si průběhu života otroků. Sleduje právní zakotvení otrockého stavu v římské legislativě. A nahlíží také na nejvýznamnější vzpoury otroků ve starověku i v římské říši.

Klíčová slova:

otroctví – otroci - starověká společnost – antika – starověký Řím – římská republika

Title:

Slavery in Ancient Rome during the Republic

Anotation:

Bachelor's thesis deals with the slavery in Roman Empire during the Republic. It focuses on work that slaves performed. It pays attention to life course of the slaves. It monitors the state of the legal regulation of slavery in Roman legislation. And also looks at the most significant slave revolt in ancient times in Roman Empire.

Keywords:

slavery – slaves - ancient society - antiquity – ancient Rome – roman republic

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Stanislav Jukl**
Osobní číslo: **H09543**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obory: **Historie (dvouoborové)**
Ochrana hmotných památek (dvouoborové)
Název tématu: **Otroctví ve starověkém Římě v době republiky**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce má přiblížit fenomén otroctví ve starověkém světě a zvláště pak v antickém Římě v době republiky. Měla by ukázat, kdo tito otroci byli, odkud pocházeli, jaké práce (typy prací) vykonávali, jak se jim žilo a v neposlední řadě také právní zakotvení této společenské vrstvy na římském území.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BLAIR, W.: An Inquiry into the State of Slavery Amongst the Romans, 2007, 312 s. ISBN: 978-05-4819-482-9. BRENT, D. Shaw: Spartacus and the Slave Wars, Boston 2001. CHRIST, Karl: Krize a zánik římské republiky, Praha 2010, Vyšehrad. 424s.á ISBN: 978-80-7429-029-9. GRANT, Michael: Dějiny antického Říma, Praha: BB art, 2006. 471s.á ISBN 80-7341-930-0. KINCL, URFUS, SKŘEJPEK: Římské právo, Praha 1995, ISBN 80-7179-031-1.

Vedoucí bakalářské práce: **PhDr. Pavel Titz, Ph.D.**
Katedra religionistiky

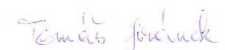
Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2011**
Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2013**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2012

Obsah:

I. Úvod.....	1
I. 1 Dějiny římské republiky.....	3
II. Postavení otroka ve starověkém světě.....	5
III. Typy otroků.....	8
III. 1 Zemědělství.....	9
III. 2 Hornictví.....	15
III. 3 Řemesla.....	19
III. 4 Gladiátoři.....	20
IV. Život otroků.....	27
IV. 1 Jak se člověk mohl stát otrokem.....	27
IV. 2 Oblasti odkud se brali otroci pro římskou republiku.....	28
IV. 3 Otrokyně.....	36
IV. 4 Náboženství otroků.....	38
IV. 5 Propuštěnci.....	39
IV. 6 Lékařská péče a otroci.....	42
V. Otroctví a římské právo.....	44
V. 1 Reformy Servia Tullia.....	44
V. 2 Zákony 12 desek.....	45
V. 3 Patriarchální otroctví a Lex Poetelia.....	46
V. 4 Otroctví za krize republiky.....	47
V. 5 Tresty pro otroky.....	48
V. 6 Otroctví ve starověkém Izraeli.....	48
V. 7 Otroctví ve starověkém Řecku.....	49
VI. Vzpoury otroků.....	51
VI. 1 Významné vzpoury otroků ve starověkém světě.....	53
VI. 2 Významné vzpoury otroků za římské republiky.....	54
VII. Závěr.....	58
VIII. Seznam pramenů a literatury.....	60
VIII. 1 Seznam internetových zdrojů.....	64
IX. Přílohy.....	65
IX. 1 Seznam obrázků.....	68
X. Resumé.....	69

I. Úvod

Práce je příspěvkem k problematice otroctví ve starověku, konkrétně postavení otroků v římské říši v době republiky. Jedná se o stručné nahlédnutí na tuto nejnižší vrstvu římské společnosti, na jejíž bedrech spočívala ta prostá fyzická práce, která stavěla města a budovala říši. Ukazuje jakými způsoby byli otroci využíváni na práci, jaký byl jejich život, jaké zákony a nařízení pro ně platily a kdo vlastně tito otroci byli. V práci využiji známé práce z oblasti dějin starověku a dějin antického Říma, nová díla i díla antických autorů vztahující se k římské říši a k otroctví. Pro studium dějin římské republiky jsem čerpal z děl antických autorů Livia¹, Eutropia² a Appiána³. Ze současné literatury využiji ke studiu dějin římské říše práce Michaela Granta⁴ a Karla Christa⁵.

Už od zrodu prvních civilizací ve starověku máme doklady o rozvrstvení společnosti. V čele stál panovník, vládce městského státu se svým dvorem, vysokými úředníky a kněžími, zástupci různých božstev. Pak zde byli obyčejní občané, zemědělci, vojáci, řemeslníci, písaři, kupci a správci. A nejnižší na společenském žebříčku byli otroci. Jejich úkol byl jednoduchý. Pracovali, pomáhali a sloužili tomu, kdo je vlastnil. Ne ve všech státech ale hráli otroci stejně důležitou roli a ne všude pro ně platily stejné zákony a nařízení.

Za římské republiky se otroci používali v dolech při těžbě nerostných surovin a v lomech, při budování staveb a silnic, v zemědělství, kde pracovali na statcích patricijů, jako pomocná síla v řemeslnických dílnách, jako gladiátoři, kteří spolu bojovali a zabíjeli se, to vše k pobavení lidu o svátcích a slavnostech a jako sluhové a společníci bohatých osob. V této části využiji Catonův spis *O zemědělství*⁶.

Dále zjistíme, jak se mohl člověk stát otrokem v římské říši a z jakých oblastí se otroci pro římskou říši brali. Jaké postavení měly otrokyně, jak se s nimi zacházelo a jaké práce vykonávali. Jestli a jak se dalo dosáhnout propuštění otroka a jak to bylo s náboženstvím a lékařskou péčí o otroky.

Podíváme se blíže na římské právo v otázce otroků a přístupu k nim. Prozkoumáme tradici dlužního otroctví, kdy se Římané pro své dluhy, které nebyli schopni splácet stávali

¹ LIVIUS, Titus. *The History of Rome*. 1996 [cit. 25. 3. 2013].

URL: < <http://mcadams.posc.mu.edu/txt/ah/Livy/> >.

² EUTROPIUS - RUFUS. *Stručné dějiny Říma*. 1. vyd. Praha: Arista, 2008, 319 s.

³ APPIÁNOS. *Krise římské republiky*. Praha: Svoboda, 1989, 495 s., ISBN 80-205-0060-X.

⁴ CHRIST, K. *Krise a zánik římské republiky*. Praha: Vyšehrad, 2010, 424 s.

⁵ GRANT, M. *Dějiny antického Říma*. Praha: BB/art, 1999, ISBN 80-7257-009-9.

⁶ CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. 1. vyd. Přeložil V. Zamarovský. Praha: 1959, 149 s.

dočasně otroky. Jaké byly vlastně tresty pro otroky, jaké byly římské zákony v porovnání se zákony řeckými a zákony starověkého Izraele.⁷ Blíže se seznámíme se změnami v instituci otroctví, které se udály za krize republiky a dále a nastíníme vývoj na počátku principátu.

Zaměříme se také na otázku povstání otroků. Proč k nim docházelo, jaký měla průběh a jak končila. Jak to vypadalo, když se zoufalí bezmocní otroci, kteří už neměli co ztratit rozhodli povstat a zaútočit na stát, který je utlačoval a co si od toho slibovali. Krátce se pozastavíme u významných povstání otroků ve starověkém světě a také v římské říši v době republiky.

Závěrem práce vše shrnu a zhodnotím, k čemu jsem ve své práci dospěl a zda jsem splnil vytyčený cíl, tedy jestli se mi podařilo vystihnout otázku otroků a otroctví ve starověkém Římě v době republiky, co znamenalo být otrokem a jak k otrokům přistupovala sama římská společnost.

V bakalářské práci využiji kompilační metodu.

⁷ Zde využívám citace z bible.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Praha, 2007, 1387 s.

I. 1 Dějiny římské republiky

Římskou republikou nazýváme období římské říše mezi léty 509 př. n. l. (vyhnání Tarquinia Superba) a dobou po r. 31. př. n. l. (bitva u Actia). V této době existoval v Římě senát, který volil každoročně 2 konzuly, jež byli nejvyššími představiteli státu, veliteli vojsk a měli i funkci zákonodárnou. Avšak v době krize (ohrožení Říma) se systém změnil a byl dočasně ustanoven jediný vládce diktátor s prakticky neomezenou mocí.

Římská republika byla pozoruhodnou směsicí monarchie (úřady konzulů a diktátorů), aristokracie (senát) a demokracie (občané).

Za tradiční datum vzniku Říma je pokládán rok 753 př. n. l.⁸ Od tohoto roku se také počítá římský letopočet. Zprvu byl Řím královstvím a vládli mu Etruskové. Předposlední etruský král Servius Tullius⁹ vešel do dějin jako velký reformátor. Jeho nástupce Tarquinius Superbus, který vládl vzpurně, byl neoblíbený tyran a nakonec ho Římané svrhli, vyhnali a nastolili republiku (rok 509 př. n. l.). Tím se zároveň oprostili od etruské nadvlády a začali budovat impérium.

Pro Řím nastaly tvrdé časy. Musel si vydobýt své místo na Apeninském poloostrově. Probíhaly boje s Etrusky, Italiky, Samnity, s řeckými městy v Itálii i s Galy usazenými v Pádské nížině.¹⁰ Po urputných bojích se Římu podařilo podmanit si většinu Apeninského poloostrova.

V polovině 3. stol. př. n. l. začíná římský vliv zasahovat i do Sicílie, strategicky velmi důležitého ostrova uprostřed Středozemního moře. Zde však má své zájmy další silná mocnost – Kartágo. 1. punaká válka je dlouho vyrovnaná, štěstí ale nakonec přeje Římanům a Kartágo ztrácí Sicílii a posléze i Sardinii a Korsiku.¹¹ Nedlouho poté však Kartágo rozpoutá pod vedením Hannibala další válku s Římem, jejíž průběh je pro Řím dlouho špatný. Po řadě drtivých porážek ale nakonec Řím zvítězí a srazí Kartágo na kolena. Zničení samotného města už je jen otázkou času. Řím získává další území – Hispánii¹², jižní Galii a část severní Afriky.

Po porážce Kartága je Řím pánem západního Středomoří a obrací svou pozornost na východ. Podmaňuje si Illyrii¹³, Makedonii, Řecko¹⁴ a Sýrii. Vojenské výpravy rozšiřují území Říma a vzrůstá jeho moc, ale tím více se projevují vnitřní problémy říše.

⁸ LIVIUS, Titus. *The History of Rome*. 1996 [1.7].

⁹ EUTROPIUS - RUFUS. *Stručné dějiny Říma*. 1. vyd. Praha: Arista, 2008, str. 43.

¹⁰ viz IV. 2

¹¹ RICHTER, Stanislav. *Kartágo: po stopách Punů, Římanů a Vandalů*. 2. vyd., Praha: 1998, str. 68.

¹² ELLIS, P. B.. *Keltové: první tisíciletí keltských dějin, 1000 př. Kr. - 51 po Kr.* Praha: Brána, 1996, str. 46.

¹³ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 377.

¹⁴ OLIVA, P. *Řecko mezi Makedonií a Římem*. Praha: Academia, 1995, str. 231.

Krise římské říše se projevovala v sociálních problémech. Aristokracie držela v rukou moc a bohatí se obohacovali na úkor prostých občanů. V římské říši se rozrůstaly velkostatky a drobní rolníci, základ římského státu a také armády, živořili a přicházeli o svoje pozemky. Rozrůstala se masa nemajetných, kteří volali po změně. Pokusy o reformu (např. bratří Grakchů¹⁵) neměly kýžený efekt a krize se prohlubovala. Vypukly tzv. spojenecké války a v Malé Asii se bojovalo s Mithriadem.

Situace vyústila v občanské války. V Římě samém zápasily o moc různé frakce. Populárové (Marius) bojovali s optimáty (Sulla). Docházelo i k fyzické likvidaci politických oponentů (proskripce).

Krizi se nakonec podařilo uklidnit dvěma mocným mužům – bohaté patricijovi Marcu Liciniu Crassovi a vojenskému veliteli Gnaeu Pompeiovi Magnovi. Tito dva se stali konzuly a když k sobě přibrali i mladého Gaia Julia Caesara, tak vznikl tzv. první triumvirát.¹⁶ Říše se stabilizovala, ale byly zde 3 osoby vládoucí společně a každá z nich by ráda vládla všemu sama. Situace se vyostřila, když byl Crassus v boji s Parthy zabit.¹⁷ Vypukla válka mezi Caesarem a Pompeiem, ze které vyšel vítězně Caesar. Jeho vláda však po pár letech skončila Caesarovým zavražděním. Občanská válka se obnovila. Boje o moc vynesly do popředí další 3 význačné muže. Caesarova oblíbenice Gaia Octaviána, Marca Antonia a Aemilia Lepida. Ale rozpory neskončily. Spory mezi Marcem Antoniem a Octaviem skončily bitvou u Actia a následnou smrtí Marca Antonia. Octavián se vrací do Říma jako vítěz a pod jeho vládou se Řím přetváří do podoby principátu.

¹⁵ APPIÁNOS. *Krise římské republiky*. Praha: Svoboda, 1989, str. 23.

¹⁶ APPIÁNOS. *Krise římské republiky*. Praha: Svoboda, 1989, str. 23.

¹⁷ PLÚTARCHOS., *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. Vyd. 2., V AK 1. Přeložil Václav Bahník. 2. díl Praha: Arista, 2007, str. 241.

II. Postavení otroka ve starověkém světě

Starověk představuje velmi pozoruhodnou epochu historie. Je to doba vzniku a vývoje prvních lidských civilizací. Lidé se začínají vlivem „neolitické revoluce“¹⁸ věnovat zemědělství, domestikovat zvířata, následně se objevují první sídla, jež lze označit za města. Civilizace s sebou přináší první státní (městské) útvary.

Otroctví bylo bezpochyby součástí všech starověkých civilizací. Ve všech nalezneme otroky jako bezprávnou část obyvatelstva. Údělem otroků bylo poslouchat, plnit rozkazy svých pánů a pracovat pro ně. Jejich páni jim na oplátku poskytovali jídlo, přístřeší a starali se o ně. Otroci byli běžnou součástí starověkých společností.

Otroky se často stávali váleční zajatci, kořist z válečných tažení, zajatí nepřatelští vojáci či část obyvatelstva poražené strany. Byli určeni panovníkovi a on je pak rozdělil mezi své věrné úředníky a generály a členy své rodiny a svého dvora.¹⁹

Do otroctví upadalo také porobené obyvatelstvo poražených a dobytých území. Část odešla jako váleční zajatci a zbytek zůstal jako otroci ve vlastní zemi, pracující pro nově dosazené pány vítězné strany. Ovšem v tomto případě byli otroci vázáni na půdu, na které pracovali. Mohli být prodáni pouze s půdou.

Ve starověkých státech byla rozšířena instituce tzv. „dlužního otroctví“²⁰, kdy se svobodný občan, který upadl do dluhů, stává dočasně otrokem svého věřitele. Dlužník i s celou rodinou ztrácí svobodu a je povinen pracovat pro věřitele, dokud svůj dluh nesplatí. Pán takového otroka má povinnost o otroka i jeho rodinu náležitě pečovat, starat se o ně. Je velký rozdíl mezi běžným otrokem a dlužním otrokem, neboť ten dlužný byl svobodným občanem dané společnosti a poté, co dluh splatí, se jím opět stává. S dlužními otroky je zacházeno lépe.

Většinu otroků vlastní stát, tj. panovník. Otroci pracují pro něj a obdělávají státní půdu. Otroka si svobodný člověk může vypůjčit a zaplatit jeho pánovi poplatek. Otroky vlastní i panovníkovi oblíbenci, jeho věrní generálové a vysocí úředníci. V zemích, kde bylo otroků mnoho vlastnili otroky i kupci a správci, i vojáci.

¹⁸ Období mezi 10. a 9. tisíciletím př. n. l. v oblasti tzv. úrodného půlměsíce, tj. v oblasti dnešní Palestiny, Sýrie, Turecka, Iráku a Íránu.

BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 13.

¹⁹ KLÍMA, J. *Společnost a kultura starověké Mezopotámie*. Praha: 1962, str. 80 – 83.

²⁰ OBROVSKÁ, L. *Postavení otroka v antickém Řecku*. Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 18. července 2008 [22. 11. 2012], str. 7.

Významnou institucí, která vlastní nezanedbatelný počet otroků jsou chrámy. Chrámy různých bohů mají velký vliv a prostředky z darů a obětí, také si nárokují podíl z válečné kořisti úspěšné vojenské výpravy za přízeň bohů. Vlastní rovněž rozsáhlé pozemky, na kterých pracují chrámoví otroci. Pracují také jako sluhové v chrámech. (Jen vybraní spolehliví a věrní otroci mohli takto sloužit a stát se chrámovými služebníky.)

Je zde tedy veliký rozdíl mezi svobodným a nesvobodným obyvatelstvem, ale svobodní obyvatelé (drobní rolníci) se o obživu musí starat sami, zatímco o otroky se dle zákonů musí postarat jejich pán. Drobní rolníci se tedy někdy dostávali do situace, že se měli hůře než otroci (prací sami sebe nebyli schopni uživit) a proto se dobrovolně prodali do otroctví, aby se o ně jejich pán postaral.²¹

V Egyptě bylo zemědělství postaveno na práci drobných rolníků. Ti pracují na faraonových a chrámových statcích po 8 měsíců v roce (podle záplav Nilu) a zbytek roku jsou využíváni jako dělníci na stavbách. Otroci v Egyptě jsou jako váleční zajatci z výbojů přes Sinaj na Blízký východ a na jih do oblastí dnešního Súdánu (Núbie).

Otroci byli bezprávnou vrstvou obyvatelstva. Neměli žádná práva a jejich pán o nich rozhoduje. Otrok mohl být koupen nebo zděděn. Otrok mohl být prodán za určitou cenu, kterou dohodl kupec a prodávající. Když někdo zranil nebo zabil otroka, tak vyplatil jeho majiteli pokutu. Otroci byli často označováni otrockou značkou (symbol jejich podřízeného postavení + značka vlastníka).²² Když otrok poruší pravidla, je bit. Když se otrok pokusí o útěk, je bit a je s ním zacházeno hůř. Když otrok zabije svého pána či jiného svobodného občana, je zabit. Práva otroků upravují různé zákoníky, např. v Mezopotámii zákoník krále Ur-nammua²³ nebo Chammurapiho²⁴ zákoník. Nicméně ne ve všech starověkých státech měli tak jasně vymezený status otroctví. V Egyptě například mohl mít otrok vlastní majetek a mohl také vlastnit otroky.²⁵ V novoasyrské říši obdělávali královskou i chrámovou půdu „královi lidé“, a i když jsou to hlavně váleční zajatci nebo deportované obyvatelstvo, mohou vlastnit soukromý majetek (domy, zahradu i otroky).

²¹ Např. v Egyptě v době neúrody.

JACKSON, K. – STAMP, J. *Pyramida: za hranicemi představitosti*. Praha: 2003, str. 35.

²² KLÍMA, J. *Společnost a kultura starověké Mezopotámie*. Praha : 1962, str. 84 – 85.

²³ KLÍMA, J. *Společnost a kultura starověké Mezopotámie*. Praha : 1962, str. 131.

²⁴ KLÍMA, J. *Společnost a kultura starověké Mezopotámie*. Praha : 1962, str. 132.

²⁵ LALOUETTOVÁ, C. *Egypt. Pohořelice*, 2009, str. 233.

Platí daně a slouží ve vojsku, ale jsou bezprávní a mohou být prodáni pouze s půdou, kterou obdělávají.²⁶

Otrok může střídat peníze, může dostávat peníze za odměnu za práci (s vědomím a svolením pána), může se pomocí nich pak vykoupit na svobodu a stát se svobodným občanem. Pán může svého otroka osvobodit za věrné služby po uplynutí jisté doby, za záchranu života či jiný prospěšný čin, osvobození otroka může být v pánově závěti.

Otrok si může vzít svobodnou ženu a tak se stát svobodným (s povolením svého pána a otce dané ženy). Pán si může vzít svou otrokyni za ženu a vysvobodit ji z otroctví.

Klasické otroctví

V Řecku máme již od temného období doloženo otroctví. Hlavně se to týká porobeného původního obyvatelstva Peloponéskeho poloostrova a okolních ostrovů, a také válečných zajatců. Ženy byly využívány na práci v domácnosti (chodily pro vodu, připravovaly jídlo, uklízely, předly atd.) a muži byli využíváni zejména v pastevectví.

V důsledku Solónových reforem z počátku 6. stol. př. n. l.²⁷ se ruší možnost dlužního otroctví a žádný obyvatel Attiky již nemůže být otrokem jiného obyvatele Attiky. V důsledku toho se otroci berou pouze ze zahraničí a vzniká tak to známé klasické otroctví, které najde široké využití zejména v římské republice.

V římské republice existovalo zprvu patriarchální otroctví. Otroky zde byli hlavně obyvatelé Italických kmenů, se kterými Řím válčil. Do otroctví se také dostávali římsští občané v důsledku dlužního otroctví.²⁸ Tato situace se ale koncem 4. stol. př. n. l. mění. Otroci jsou nyní většinou ze zemí mimo Itálii, jsou to lidé cizí, Římané neznají jejich kulturu ani jazyk. Mění se tedy i přístup Římanů k otrokům, kdy pá jedná s otrokem jako s věcí, se svým majetkem, a může se k otroku chovat jakkoli bude chtít.²⁹

²⁶ KLÍMA, J. *Společnost a kultura starověké Mezopotámie*. Praha : 1962, str. 112.

²⁷ OBROVSKÁ, L. *Postavení otroka v antickém Řecku*. Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 18. července 2008 [22. 11. 2012], str. 7.

²⁸ CHRIST, Karl. *Krise a zánik římské republiky*, Praha: Vyšehrad, 2010, str. 67.

²⁹ OBROVSKÁ, L. Diskriminace jako právo tvorný činitel v římském právu. In *Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings*, 1. vydání, Brno: Masarykova Univerzita, 2009, str. 5.

III. Typy otroků

Státní otroky vlastnil stát. Zabezpečovali chod státu. Byli používáni jako dělníci, horníci v dolech a lomech, stavěli silnice, používali se jako veslaři na lodích, uklízeli ulice, atd. Měli těžký život, byli to obyčejní otroci, které čekal těžký život plný namáhavé práce. Neustále na ně dohlíželi dozorci. V důsledku tvrdé práce otroků ubývalo, takže museli být nahrazováni, ale to nebyl takový problém. Řím vedl časté dobovačné války, otroků byl dostatek a státní otroci nepotřebovali žádnou kvalifikaci.

Soukromé otroky vlastnily soukromé osoby. Patří sem obyčejní otroci pracující v zemědělství, ale také kvalifikovaní řemeslníci a domácí otroci.

Domácí otroci

Pokud bychom měli mluvit o nějaké hierarchii mezi otroky, pak domácí otroci patří mezi nejvýše postavené této vrstvě. Jedná se o otroky sloužící v sídlech bohatých Římanů. Vzrůstající reprezentativní funkce městských domácností římské aristokracie vyžaduje větší počet specializovaných otroků. Domácí otroci vykonávali různé činnosti, byli vrátní, kuchaři, pekaři, sklepníci, číšníci, komorníci, hudebníci, tanečníci, herci, učitelé, chůvy, lékaři, knihovníci, tajemníci, poslové, stenografové, správci, a další.

Počet těchto otroků v jedné domácnosti se obvykle pohyboval v rozmezí od dvou do dvou set. Je jasné, že tato práce nebyla ani zdaleka pro každého otroka, otroci byli pečlivě vybírání a případně i školeni. Jejich cena pak byla oproti „řadovému otroku“ několikanásobně vyšší. Přirozeně funkce takových otroků v domácnosti závisela na vzájemné důvěře, domácí otroky obvykle nehlídala žádná stráž, měli volný pohyb po domě (i mimo něj) a měli přístup ke svému pánovi. Tihle sloužící si ale žili na to, že byli otroky víc než slušně³⁰ a neměli důvod se bouřit.³¹

Mohli zde dosáhnout značného vlivu, měli dobré pracovní podmínky, jednodušší život, byli zaopatřeni a do budoucna měli slušné vyhlídky na propuštění za věrné služby.

³⁰ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 336.

³¹ Jejich život a práce byly na hony vzdálené životu obyčejných otroků. Při nepokojích a vzpourách otroků se tito domácí otroci nejen že nepřidali k rebelům, ale spíše bránili své pány. Proto nelze mluvit o nějaké třídní solidaritě mezi otroky ani o tom, že otroky lze vnímat jako jednotnou vrstvu společnosti. CAMERON, Rondo E. *Stručné ekonomické dějiny světa: A concise economic history of the world: od doby kamenné do současnosti*. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, 1996, str. 60.

Jinak řečeno domácí otroci ač oficiálně nesvobodní prožívali lepší život než leckterý drobný svobodný římský rolník³², který se musel dít na poli, aby uživil rodinu.

III. 1 Zemědělství

Je velmi pravděpodobné, že první Římané byli spíše chovateli dobytka a obdělávat půdu se naučili teprve později od Etrusků³³ a Sabinů, kteří disponovali značně pokročilou zemědělskou dovedností. Mimo jiné to byli oni, kdo vlastně umožnil obdělávání půdy v údolí Tiberu, když odvodnili bažiny v místě dnešního Říma. Na přelomu 6. a 5. století př. n. l. kdy dochází k osamostatnění Říma od nadvlády Etrusků dochází k jeho úpadku. Řím ztrácí stará obchodní spojení a nějaký čas trvá, než si vytvoří nová, s novými pravidly. V této době Řím teprve hledá své místo na Apeninském poloostrově a stává se z něj jen malé městečko závislé na zemědělství.

Veškerá půda (kromě *ager publicus*³⁴) patřila jednotlivým římským rodům, které je dále dělily mezi rodiny. Díly měly miniaturní rozměry, což dokládá změna významu slova hortus - původně to bylo pole, až později zahrada. Pro obyčejného občana se výměra dvou jiter³⁵ brala jako dostačující pro obživu.

Římské zemědělství tedy mělo 2 podoby. Tou první byli malorolníci, kteří obhospodařovali tyto malé díly polí a pak zde byli patricijové se svými statky. Zpočátku bylo římské zemědělství tvořeno hlavně rolníky, kteří pěstovali plodiny pro vlastní potřebu³⁶ (pouze případné přebytky šly na trh), zhotovovali si sami nářadí a textilie a celkově byli soběstační.

Ne vždy se ale rolník dokázal svou prací uživit. Občas bylo nutné si přivydělat třeba jako nádeník u statkáře. Pokud nastala nepřízeň počasí (např. sucho nebo prudké deště) a úroda byla poničena, rolníci se snadno dostávali do problémů. Nemluvě o povinné vojenské službě, která trvala mnoho let, během kterých rolník nebyl přítomen. Zbytek rodiny mnohdy nebyl

³² CAMERON, Rondo E. Stručné ekonomické dějiny světa: A concise economic history of the world : od doby kamenné do současnosti. 1. vyd. Praha: Victoria Publishing, 1996, str. 63.

³³ BARKER, G. – RASMUSEN, T. *Etruskové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, str. 178.

³⁴ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 337.

³⁵ Jitro – asi čtvrtina hektaru, původně označení plochu, kterou zvládlo zorat spřežení volů za jeden den. Bráno při střední jakosti půdy. Čtyřčlenná rodina tedy potřebovala asi 7 – 10 jiter půdy, aby sklídili dost na obživu a na opětovnou setbu.

CHRIST, Karl. *Krise a zánik římské republiky*. Praha: Vyšehrad, 2010, s 65.

³⁶ CAMERON, Rondo E. Stručné ekonomické dějiny světa: A concise economic history of the world : od doby kamenné do současnosti. 1. vyd. Praha: Victoria Publishing, 1996, str. 52.

tak obratný a rolník po návratu z vojny našel často pole zpustlé nebo pro dluhy zabavené.³⁷ Pokud se ovšem vrátil, protože ve válce odjakživa lidé umírají ve velkém. Nebo se také mohl vrátit nemocný, s podlomeným zdravím či zmrzačený. Život rolníků vskutku nebyl jednoduchý.

Na statcích (*villách*³⁸) probíhala práce podobně jako u rolníků. Původně je zde pán a jeho rodina, kteří zde hospodaří a pěstují plodiny a sezónně využívají i práci nádeníků (drobných rolníků či bezzemků, kteří o půdu přišli pracujících za denní mzdu). Také se zde využívá práce otroků, hlavně rolníků, kteří pro dluhy upadli do otroctví.³⁹ Statky produkovaly množství plodin, hlavně na prodej trh a zisk plynul pánovi.

Poté, co Řím ovládl a zpacifikoval Apeninský poloostrov a začal expandovat, se situace v zemědělství mění. Punske války přinesly Římu zisk nových rozsáhlých teritorií. Byla zde spousta půdy, kterou bylo třeba rozdělit mezi obyvatele. Avšak její rozdělování bylo nerovnoměrné – většinu půdy dostali bohatí. Záhy poté začínají vznikat (hlavně na Sicílii a na severu Itálie) velkostatky (*latifundie*). Podobu takového velkostatku z 2. stol. př. Kr. nám přibližuje dochovaný Catonův⁴⁰ spis *O zemědělství*.

Dle něj to jsou (aspoň ze začátku) středně velké parcely o výměře kolem 500 až 1000 hektarů, někdy i větší. Patří jednomu vlastníkovi, který ale na statku většinou nesídlí (obývá svůj honosný dům nejlépe v Římě). Statek řídí správce nebo šafář (*vilicus* a jeho žena *villica*⁴¹), často otrok věrný svému pánovi, po mnoho let sloužil v jeho domácnosti (schopný domácí otrok). Na statku pracuje stále několik desítek otroků a sezónně další pracovníci – dělníci a nádeníci, kteří nemusí být otrockého původu. Na všechny pracovníky dohlíží privilegovaný otrok zvaný *monitor*, který kontroluje jejich práci. Má pod sebou několik dalších otroků, kteří fungují jako dozorcí nad ostatními otroky. Cato doporučuje, aby se statek zaměřoval na širší zemědělskou produkci. Pěstovat se má obilí a ovoce, ale i zelenina a olivy⁴² a pokud je zde dostatek vhodné půdy, pak i pastevectví. V takovém velkostatku Cato spatřuje ideální a jistou investici, která bude vlastníkovi přinášet trvalý značný zisk.

³⁷ Problém zadlužení byl u rolníků čím dál horší.

³⁸ CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. Přel. Vojtěch Zamarovský. Praha: SNPL, 1959, str. 26.

³⁹ Tato praxe funguje až do roku 326 př. n. l., kdy je zákon o dlužním otroctví zrušen. Poté se na statcích více uplatňuje práce nádeníků a otroků převážně neřímského původu.

⁴⁰ Cato starší (*Marcus Porcius Censor Cato, 234 př. n. l. – 149 př. n. l.*) byl římský politik, řečník a spisovatel. Tento zapřísáhlý nepřítel Kartága proslul i jako odpůrce všech cizích zvláště řeckých vlivů v římské kultuře a propagátor její čisté formy. Jako jeden z prvních psal latinsky. Měl také bohaté zkušenosti s provozováním a fungováním statku, o čemž píše ve svém díle.

CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. Přel. Vojtěch Zamarovský. Praha: SNPL, 1959, 149 s.

⁴¹ CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. Praha: SNPL, 1959, str. 109.

⁴² CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. Praha: SNPL, 1959, str. 36.

Cato udává také práci otroků po celý rok. Klasické pěstování obilí jednoduše neumožňovalo soustavně zaměstnávat otroky (obecně pracovníky). Proto tedy vymyslel systém, kdy je po celý rok práce dost. Otroci pracují na vinicích, na zahradě, na poli, v olivovém sadu, atd. Tento systém umožňuje práci otroků využít naplno a také díky jeho systému mohl i poměrně velký statek fungovat s relativně malou pracovní silou. To odstranilo částečně potřebu najímat si sezónně nádeníky a statkář ušetřil dodatečné výdaje.⁴³

V otázce zacházení s otroky zastává Cato přísný, ale spravedlivý postoj. Od otroků vyžaduje mnoho těžké práce, ale zároveň se o ně slušně stará, aby nehladověli⁴⁴, protože zesláblý otrok moc práce neudělá, je nespokojený a schopen se bouřit. Takto co nejefektivněji využívá práce otroků. Bohužel ne každý velkostatkář byl tak rozumný a své otroky třeba nechávali, aby si potravu sháněli sami a to vyvolávalo problémy, neklid a chaos, který zvláště na Sicílii vyústil nejednou v mohutné povstání otroků.

Cato dále v zaběhnutém velkostatku dále podniká, zakládá řemeslnické dílny⁴⁵, obchod a bankovníctví. Takovýto statkářský komplex produkoval jednak pro vlastní potřebu (podobně jako drobní rolníci, ale v mnohem větší kvantitě a lepší kvalitě) a jednak i pro trh, kde byl výrazně konkurenceschopný.

Nastala zde zvláštní situace, protože současně se vznikem těchto velkostatků zde stále máme platné staré zákony limitující rozsah pozemků, které může jediná osoba vlastnit. Všechny tyto vznikající velkostatky tedy porušují zákony, ale nikdo na to ohled nebral. Zákony se obcházely, ignorovaly, osoby zodpovídající za dodržování zákonů se uplácely nebo samy se stejného přečinu dopouštěly.⁴⁶ Velkostatky vznikaly i zabíráním pozemků malorolníkům. Zde bohatí uplatňovaly různé způsoby vyvlastnění od jednoduchého prodeje pozemku po vydírání a násilné zabírání. Protiprávní? Jistě, ale bohatí byli dost mocní na to, aby jim to prošlo. Řím nikdy nebyl nijak zvlášť humánní a jednotlivec se musel starat sám o sebe, protože nikdo jiný to neudělal.

K této situaci, kdy drtivá konkurence bohatých statkářů drtila obyčejné rolníky, se navíc přidala i Hannibalova invaze, kdy Kartaginci pustošili území Itálie a zemědělské pozemky. Bohatí vzali peníze a obnovili svá pole, ale obyčejní lidé byli na mizině. Odcházeli tedy do měst, kde doufali, že najdou lepší obživu, ale města moc příležitostí k uplatnění nabídnout nemohla. Zde hledali hlavně kvalifikované pracovníky pro řemesla a bezzemci zde

⁴³ CHRIST, Karl. *Krise a zánik římské republiky*, Praha: Vyšehrad, 2010, str. 68.

⁴⁴ CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. Praha: SNPL, 1959, str. 69.

⁴⁵ CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. Přel. Vojtěch Zamarovský. Praha: SNPL, 1959, str. 48.

⁴⁶ APPIÁNOS. *Krise římské republiky*. Praha: Svoboda, 1989, str. 24.

jen těžko nacházeli práci. Mnohdy byli nuceni dát se do služby na statcích a pracovat jako nádeníci s tím, že jejich dozorcem a vedoucím byl otrok.

Další ranou pro římské zemědělství byla změna zásobování Říma, kdy se potraviny pro město začaly z většiny dovážet ze Sicílie a později z Egypta. Tato nová obchodní strategie sice říši jako celku prospívala, ale pro drobné rolníky byla další z těžkých ran pro jejich samotnou existenci.

Navíc se zde objevil problém s vysloužilými vojáky. Tito muži sloužili Římu dlouhá léta (někteří až 20 let) a po dokončení vojenské služby očekávali nějakou odměnu. Vždyť to oni poráželi nepřátele a dobývali nová území, čímž vzrostla moc Říma. A teď měli prostě odejít a místo skromného žoldu se měli na svých políčkách uživit sami? Mnohdy to už ani nešlo. Jejich pole mohla být zpustošená, opuštěná, prodaná či zabraná. Chtěli proto novou půdu. A samozřejmě že doma na Apeninském poloostrově. Z tohoto důvodu někdy docházelo i ke konfiskacím půdy v Itálii a jejím předání vysloužilým vojákům. A je jasné, že se tomu bohatí vyhnuli a na tuto akci doplatili opět drobní rolníci, které vyhnali a jejich půdu zabrali vojáci pro sebe. To však nebylo řešení problému.

Jisté řešení bylo zakládání kolonií na nových územích. Z římských měst se vzala chudina a té se přidělila půda na nových územích. Vznikaly tak nové osady a území se dostala pod lepší kontrolu Říma.⁴⁷ I bezzemci a propuštění vojáci se na tom podíleli a dostali území, které je mohlo uživit. Ale ne všem se chtělo odejít na venkov daleko od civilizovaného Říma a lopotit se na poli. Navíc éra takovýchto kolonizačních dobrodružství pro Řím brzo skončila, neboť si mocní usmysleli, že je třeba pozornost říše soustředit na jiné problémy. Problémy týkající se pochopitelně velmocenské politiky a nikoliv situace obyčejných občanů.

Drobní rolníci měli ale ve své situaci jednu výhodu a tou bylo volební právo. A našly se i osoby, které byly ochotny pokusit se tento problém vyřešit. Osoby jako například bratři Gracchové⁴⁸ sice prosadili zapomenuté zákony o omezení držby půdy a další nové zákony, ale dlouhodobého účinku a zlepšení situace nedosáhli (ačkoliv za to oba bratři zaplatili životem). Tyto změny se brzy po zavedení začaly opět úspěšně ignorovat a obházet⁴⁹ a situace se vůbec nezlepšila. Hlavní důvod krize republiky tedy zůstával povýšeně přehlížen mocnými.

⁴⁷ Takto bylo např. v polovině 1. stol. př. n. l. opětovně vybudováno město Kartágo. Z řadové římské kolonie se rychle rozvinulo do své dřívější slávy a brzy se stalo hned po Římu samotném nejvýznamnějším městem říše, centrem obchodu a správy provincie Afrika.

RICHTER, Stanislav. *Kartágo: po stopách Punů, Římanů a Vandalů*. 2. vyd., Praha: Melantrich, 1998, str. 128.

⁴⁸ APPIÁNOS. *Krise římské republiky*. Praha: Svoboda, 1989, str. 23.

⁴⁹ APPIÁNOS. *Krise římské republiky*. Praha: Svoboda, 1989, str. 30.

Tyto problémy přetrvávaly až do pádu republiky. Po nastolení principátu se Augustus snažil situaci uklidnit (např. odpouštěním masivních dluhů, ve kterých se římské obyvatelstvo doslova topilo), ale situace v zemědělství se nezměnila. I přes propagandu rolnictví, jako toho správného života řadového poctivého římského občana (například Vergilius se svými *Pastýřskými zpěvy*⁵⁰), rolníci nadobro ztrácejí své postavení a dominantní silou v zemědělství získávají nadobro statkáři. Jejich statky se stále zvětšují a vytvářejí se z nich celá panství, jakési malé státečky, oblasti zcela pod kontrolou daného velkostatkáře.

Pěstované plodiny a pěstectví

Zpočátku bylo nejpěstovanější plodinou bylo obilí.⁵¹ Tato základní plodina hrála důležitou roli na samozásobitelských políčkách rolníků i na statcích. Mimo obilí se pěstovala také zelenina a ovoce, ale spíše v menším množství a často pouze pro vlastní potřebu. Ale s rozvojem zemědělství začíná být trh přesycený a klasické pěstování obilí se přestává vyplácet. Drobným rolníkům významně konkurují statky a přidává se i dovoz potravin. Proto se časem stále více prosazuje pěstování ovoce, zeleniny, vína⁵² a oliv, které vynášejí slušné zisky.

Obilí stále zůstává důležitým zdrojem potravy obyvatel, ale na polích se ho pěstuje jen pro vlastní potřebu. Obilí se do Říma dováží ze Sicílie a později z Egypta, kde je půda mimořádně úrodná. To však má za následek závislost Říma na dodávkách základních potravin.

Rozvoj zaznamenává ovocnářství, vznikají vinice a olivové sady. Prostor dostává i chov dobytka, zejména ve vyšších polohách na jihu Itálie, kde se choval dobytek⁵³, drůbež, kozy, ovce a koně. Nicméně pěstectví vyžaduje značné pozemky vhodné půdy, proto toto odvětví drží pevně v rukou velkostatkáři. Zvířata se také musí krmit, což předpokládá dostatečné zásoby krmiva a píče i během zimy, a to dokázaly zajistit opět jen statky se svou velkou produkcí.

Na statcích se chovají také prasata, drůbež, výnosné ptactvo i mořské ryby. Důležitým odvětvím je také včelařství, které jednak produkuje med a vosk (s širokým využitím pro bohaté vrstvy obyvatelstva) a je také už tradičně spojováno se sadařstvím (včely mají obživu a opylují stromy).

⁵⁰ VERGILIUS., *Zpěvy rolnické a pastýřské*. Praha 1959, 197 s.

⁵¹ Stejně jako u Etrusků.

BARKER, G. – RASMUSEN, T. *Etruskové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, str. 178.

⁵² CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. Přel. Vojtěch Zamarovský. Praha: SNPL, 1959, str. 38.

⁵³ CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. Přel. Vojtěch Zamarovský. Praha: SNPL, 1959, str. 89.

Víno

S pěstováním vinné révy (*vitis*) se v Itálii setkáváme již v době předřímské⁵⁴, její kvalita příliš vysoká. Pokud chtěli Římané v prvních stoletích římské republiky kvalitní víno, museli si vybírat z vín dovezených z jiných krajů, například ze Sicílie nebo z Řecka. Rozvoj pěstování vína nastává až v době po 2. punské válce, kdy se tomuto odvětví v zemědělství nebyvale dařilo a je zakládáno hodněš vinic. V pěstování vína se ve vysoké míře využívala manuální práce dělníků (otroků, nádeníků). Trsy révy se sázely do záhonů a upevňovaly se k podpěrám (nebo se sázely mezi jilmy). Důležité bylo také řádné zavlažování vinic.

Po uzrání se trsy vína sebraly a lisovaly buďto pomocí lisu⁵⁵ nebo klasicky vyšlapáním v kádích. Poté se víno nechávalo v sudech kvasit a uskladnilo se k vyžrání. Kvalitnější vína určená pro stoly patricijů se nechávala zrát několik let. Když bylo víno hotové, transportovalo se na trh s využitím nosičů, tažných zvířat nebo lodní dopravou. Pro transport lodí se používaly velké dvouuché nádoby – amfory se špičatým dnem, které se zapíchlo do písku, jímž bylo pokryto dno lodě.

Římané měli víno ve veliké oblibě a brzy proto předstihli Řeky v kvalitě produkovaného vína (i v jeho konzumaci). Dávali přednost starším ročníkům a pili víno ředěné vodou. Pít neředěné silné víno byl v římské společnosti znak barbarského pijanství a zhýralosti.

Nástroje

Římané používali v zemědělství mnoho různých nástrojů. Nástroje měli i své dělení, jak o tom svědčí například *Varro*⁵⁶. Ten ve svém spise⁵⁷ dělí zemědělské nástroje na mluvící, polomluvící a němé. Mezi mluvící nástroje řadí otroky. Polomluvící jsou dobytčata a němé nástroje jsou vlastně nástroje v pravém slova smyslu. Toto dělení vystihuje římský pohled na zemědělství. Jde jednoduše o to, využít různé typy „nástrojů“ k obdělání půdy a vypěstování plodin. Mluvící nástroje jsou pochopitelně nejlepší, neboť mají vlastní vůli a poslouchají rozkazy, ačkoli se modernímu člověku pochopitelně přičí myšlenka na degradaci lidské bytosti na pouhý „nástroj“.

⁵⁴ BARKER, G. – RASMUSEN, T. *Etruskové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, str. 186.

⁵⁵ CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. Přel. Vojtěch Zamarovský. Praha: SNPL, 1959, str. 43.

⁵⁶ *Ottův slovník naučný*. 26 díl. Praha: J. Otto, 1907. s. 428, 429, heslo Varro.

⁵⁷ VARRO REATINUS, Marcus Terentius a HEURGON, Jacques, ed. *Économie rurale*. Paris: Belles Lettres, 1978-1997. 3 sv. Collection des universités de France.

Většina zemědělských prací se prováděla ručně či s pomocí jednoduchých nástrojů (rádlo, motyka, kosa, brány, rýč, lopata, pluh, aj.⁵⁸). V zemědělství byla využívána síla tažných zvířat (vůl, osel) a práci při zvedání předmětů mohla usnadnit jednoduchá páková zařízení, ale většina práce se prováděla pomocí svalů a manuální činnosti. Je to dáno systémem zemědělství, kdy drobní rolníci neměli prostor na nějaká vylepšování a statkáři zase neměli zájem o vylepšení systému.⁵⁹ Otročská práce zde tedy byla na překážku rozvoji zemědělství.

Plinius Starší ve své knize *Historia Naturalis* (kniha 18, část 296 asi z roku 70 n. l.)⁶⁰ píše, že Keltové používali v zemědělství při sklizni zvláštní stroj (Plinius mu říká *vallus*). Tento „kombajn“ se využíval při sklizni obilí. Vzadu byl zapřažen oslík nebo volek. Dle popisu dokázal tento stroj zastat práci 8 až 10 ženců. Dochoval se na rytinách z dnešní Belgie. Římané se s tímto přístrojem sice setkali, ale velké obliby se u nich nedočkal. Byl zapomenut a moderní pokusy o jeho rekonstrukci nedokázaly sestavit plně funkční model.

III. 2 Hornictví

Pro starověké říše měla těžba nerostných surovin velký význam. Každý stát potřeboval tyto suroviny pro svůj rozvoj. Proto se také o území s výskytem těchto surovin vedly nesčetné války, každý je chtěl pro sebe. Protože kdo je neměl, tak je musel drazé kupovat. Byla velká shánka po mědi, cínu, olovu a železe pro výrobu nástrojů a zbraní a také po drahých kovech – zlatu a stříbře na výrobu šperků a ozdobných předmětů pro bohaté a pro chrámy. (v dolech se také těžila sůl).

V době římské republiky se nerostné suroviny těžily v Itálii a přilehlých ostrovech.⁶¹ Zde byly jisté zásoby, ale ty brzy přestaly rozpínající se říši stačit. Hledání nových zdrojů vzácných surovin bylo také jednou z příčin římských dobovačných válek. V období republiky

⁵⁸ Tvary a typy zemědělských nástrojů užívaných Římany byly často převzaty od Etrusků. BARKER, G. – RASMUSEN, T. *Etruskové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, str. 185.

⁵⁹ CAMERON, Rondo E. *Stručné ekonomické dějiny světa: A concise economic history of the world: od doby kamenné do současnosti*. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, 1996, str. 63.

⁶⁰ PLINIUS SECUNDUS, Gaius. *Kapitoly o přírodě: Naturalis historia*. Praha: Svoboda, 1974, 352 s.

⁶¹ Známé je etruské tavící centrum v oblasti Populonie, kde se od starověku našlo 10 – 12 milionů tun strusky (odpadu po tavení železa). MERTA, J. - BUCHAL, A. - STRÁNSKÝ, K.: *Železářská struska z etruské lokality Populonie*, Archeologia technica 15, Brno 2003.

získal Řím přístup k nerostnému bohatství na územích v Hispánii, Illyrii, Galii, Asii a v Africe. (Později také v podunajské oblasti a v Dákii a v Thrákii.)

V římských dolech pracovali hlavně otroci nebo námezdní pracovní síly tvořené chudými bezzemky. Pracovalo se na velmi nízké technické úrovni za použití pouze primitivních nástrojů za špatných podmínek, takže doly vyžadovaly velký počet otroků.⁶² Za těchto těžkých podmínek navíc doly vyžadovaly také prakticky neustálý přísun nových pracovních sil, aby nahrazovaly ztráty způsobované těžkou prací, špatnými životními podmínkami (nehygienické a prašné prostředí) o častých důlních neštěstích ani nemluvě.

Římané prováděli hlavně povrchovou těžbu. Vykopala se studnovitá šachta kolmo dolů a z ní vybočovaly chodbice, které sledovaly nalezenou žílu. Sestup dolů byl umožněn buďto pomocí žebříků anebo zářezů ve stěně šachty. Chodby byly malé výšky, asi 1 m, horníci se tedy museli hrbit a shrbení zůstávali celou mnohahodinovou směnu.⁶³ Dělníci používali k těžbě hornická kladiva, klíny, špičáky a lopatky na odhrabování sutí.

Hlavním nástrojem horníka bylo kladivo. Horník měl 2 kladiva s krátkými násadami, jedno mělo přední stranu klínovitě zúženou do zaostřené plochy, druhé mělo obě strany ploché. To první se přiložilo ke kusu těžené horniny a údery druhého kladiva se klín zabořil do horniny a odloupl z ní kus rudy. Ten se pak poslal nahoru. Kladiva byla vyrobena z kovu (často ze železa nebo z bronzu) a byla poměrně masivní a těžká (vážila od 2 do 4 kilogramů). Špičáky a lopatky se používaly na čišťení chodeb.

Postup těžby byl velmi pomalý. Suť a nepotřebné kameny byly nechány v chodbě, nahoru se dopravovala pouze vytěžená hornina. Na přepravu horniny obsahující hledanou rudu se používaly koše nebo kožené pytle. Hornina byla vytažena nahoru za pomoci primitivní zvedací techniky. (K dopravě vytěžené rudy na povrch se často používalo dětí.)

⁶² Podle Polybia pracovalo ve stříbrných dolech ve městě Carthago Nova na 40 000 otroků. POLYBIOS, *Dějiny*. 1. vyd. Přeložil Pavel Oliva. Praha: Arista, 2008.

⁶³ Z antiky známe nálezy římských dolů, jejichž šachty pronikly do hloubky až 100 – 150 m. BARKER, G. – RASMUSEN, T. *Etruskové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, str. 200.

Nebezpečí v dole:

Pokud se v cestě horníkům objevila tvrdá skála, která nešla kladivem rozbít, buď se rozlámala beranidly (o váze až 50 kg) nebo se ohněm zahřála a pak rychle zchladila až pukla a kusy se odklidily na stranu a těžba pokračovala.

Dalším důležitým problémem v dolech bylo větrání, dostatek vzduchu někdy vyžadoval proražení dalších šachet. Na nedostatek vzduch nebo na přítomnost jedovatých plynů upozornil horníky plamen ohně v lampách.⁶⁴ Toto opatření sice fungovalo v případě jedovatých plynů, které byly nedýchatelné, ale v případě, že se v dole vyskytoval hořlavý, výbušný plyn, bylo toto opatření zásadně neúčinné.

Jedním z dalších problémů bylo světlo, v podzemních chodbách dolů ho byl nedostatek, a tak si horníci museli vypomocť ohněm. Časté byly již zmíněné kovové nebo hliněné lampy plněné olejem.⁶⁵ Někde např. V Egyptě bývalo zvykem, že horníci nosili takové lampičky připevněné k čelu.⁶⁶ Dalším hojně využívaným způsobem osvětlení byly prosté louče tj. kusy dřeva namočené ve smůle.

Velký problém v dolech představovala voda, která ráda pronikala do chodeb tunelů. Ať už šlo o pronikající vodu z podzemí, prosakující podpovrchové prameny nebo pouze o louži, která stekla do šachty pro posledním dešti, vodu v dole nebylo možné ignorovat. Voda mohla uhasit oheň, způsobit korozi železných nástrojů, mohla podmáčet stěny (riziko závalu) a studené vlhko práci v dole lidem jen ztěžovalo. Vodu bylo třeba odstranit. To se provádělo buď za použití nádob, které byly vynášeny a vylévány ven (tohle bylo zdoluhavé a namáhavé) nebo se použilo tzv. „Archimédova šroubu“⁶⁷ a systému stružek, kterými voda protékala. Nebo se použilo odvodňovacích kanálků a kol podobných kolům mlýnským, jen měly místo lopatek připevněné nádoby. Pomocí nich se voda přelévala do vyšších míst až nakonec na povrch. Voda se také dříve nebo později opětovně objevovala, takže byla třeba pravidelně odstraňovat.

⁶⁴ obdoba toho známého kanárka v kleci

⁶⁵ BARKER, G. – RASMUSEN, T. *Etruskové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, str. 201.

⁶⁶ také známá věc, i dnešní horníci či jiní kutilové využívají elektrické „čelovky“ na helmě či jen páskem připevněné k hlavě

⁶⁷ Jedná se vlastně o jedno z nejstarších čerpadel k přečerpávání vody. Je to poměrně jednoduchý mechanismus, kdy šikmo umístěný šroub ve válci svým otáčením nabírá vodu a ta putuje vzhůru až k ústí válce nahoře, kde vytéká. Tento v dějinách oblíbený mechanismus se používá dodnes k přečerpávání vody i např. v kombajnech při transportu zrní.

BEČVÁŘ, J. - ŠTOLL, I. *Archimedes: největší vědec starověku*. 1. vydání. Praha: Prometheus, 2005. 72s.

Nebezpečí závalů v dolech bylo všudypřítomné. Chodby se vyztužovaly dřevěnými trámy⁶⁸, ale přesto k závalům docházelo často. Toto nebezpečí nikdy nezmizelo a i dnes několikrát do roka slyšíme o důlních neštěstích ať už z naší země, z Číny nebo třeba z USA.

Vytěžená ruda byla zpracovávána hned na místě. Poblíž dolů vznikaly dílny, kde se hornina rozdrtila v mozdířích a poté rozemlela ve mlýnech. Hornina byla poté pročištěna vodou, která odplavila nečistoty a zůstala jen ruda. (To se několikrát opakovalo.) Vyčištěná ruda byla tavena v pecích a poté byla odeslána na další zpracování pozemní cestou nebo lodí do Říma či jiného římského města.

Práce v dolech byla těžká, namáhavá, nebezpečná a vyloženě zdraví škodlivá. Práce ve stísněném prostoru se negativně podepisovala na zdraví horníků, byli shrbení a určitě měli potíže se zády. Práce v prašném prostředí se jim zase podepsala na plících a dýchacím ústrojí. Takže po několika letech byli lidé z dolů vyřízení a nepoužitelní.

Tato skutečnost vyžadovala častou obnovu pracovních sil. Otroků nebylo nikdy dost a jejich cena se zvyšovala. Do dolů sice brali hlavně ty řadové otroky,⁶⁹ co se nehodili skoro k ničemu jinému a které nikdo nechtěl, ale i tak jich mnohdy nebylo dost. Proto se římské úřady uchýlily k praktice, že za některé hrdelní zločiny odsouzené nepopravili, ale přidělili jim za trest práci v dolech („*ad metalla*“). Člověk sice nebyl popraven, ale v podmínkách, jaké v dolech panovaly, se dá říct, že to pro odsouzené byl pouze odložený trest smrti. V některých oblastech byla později za císařství také prováděna praxe, že do dolů nahnali místní obyvatelstvo, aby zde pracovali místo otroků.

Na konci směny vyšli horníci z dolu. Dostali najíst a napít a mohli si jít do tábora, kde měli svou chatrč, odpočinout do doby, než opět budou muset sestoupit dolů. Tábory byly dost hlídané, aby se horníci nepokusili utéct, ale mnohdy to ani nebylo třeba. Horníci byli totiž tak unavení, že se sotva mohli hýbat, natož utéct. Ale stejně, v táboře bylo dost lidí v nezáviděníhodné životní situaci a mohlo zde dojít k nepokojům. Bylo proto pravidlem, že u dolů bývala přítomna i menší vojenská posádka, která dohlížela na klid v okolí dolu a měla se o případné buřiče postarat.

⁶⁸ Trámy se získávaly z okolních lesů, později bylo třeba dřevo do dolů dovážet. Při této práci byli taktéž v antice využíváni otroci.

BARKER, G. – RASMUSEN, T. *Etruskové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, str. 200.

⁶⁹ Práce žen a dětí v dolech nebyla v římské říši nic neobvyklého.

III. 3 Řemesla

Zpočátku římské republiky nehrála řemeslná výroba zvlášť významnou roli v hospodářství. Důležité byly hlavně dílny vyrábějící zemědělské a pracovní nástroje, hrnčíři, ševci, valcháři, barvíři, tesaři, mědikovci a dílny na zpracování kovů. Důležité byly také dílny vyrábějící zbraně, zbroj a vybavení pro armádu.

Řemesla byla soustředěna do měst a většinou se jednalo o malé dílny, kde pracovalo jen pár zaměstnanců, hlavně svobodných nádeníků. Řemeslná výroba byla značně decentralizovaná, kromě Říma zde byly důležité původní dílny v oblastech připojených k Římu – Etrurie, Kampánie a na jihu Itálie. Řemesla ale i tak nebyla moc rozšířená a sotva mohla pokrýt poptávku Říma po zboží, proto se muselo mnoho kvalitnějších věcí do Říma dovážet.

Ve 2. století př. n. l. přichází změna a rozvoj řemesel. Díky válkám, jež Řím vedl vzrostla poptávka po vojenském zboží a po výrobě lodí, vzrostla i poptávka po luxusním zboží. V této době také do měst a do řemeslných dílen přichází mnoho drobných rolníků, kterým se nepovedlo prosadit se v zemědělství a hledají nový způsob obživy. Z řemeslných dílen ale svobodné nádeníky vytlačují nově příchozí nesvobodní kvalifikovaní pracovníci z Řecka a řeckých osad po celém Středomoří. Vzdůstá význam a podíl otrocké práce v řemeslech⁷⁰, zejména v keramických a textilních dílnách. Otroci pracující v dílnách a věnující se řemeslům měli o něco lepší podmínky než například otroci v zemědělství a i lehčí práci.⁷¹ V dílně nebylo obvykle rozdílu mezi svobodnými a nesvobodnými pracovníky. Rozhodoval výsledek a kvalita práce. Pracovníci dostávali odměnu za práci (i otroci).

Dílny pro řemeslnou výrobu bývaly malé, pracovníci se obvykle věnovali pouze určitým pracem, nebo byli někdy pronajímáni i do jiných dílen (na výpomoc). Kvalifikovaní a zkušení otroci pak mívali na starost celé dílny a vedli jejich výrobu. Měli majetek a dokonce vlastnili i otroky. Tyto výdělky jim pomáhali vykoupit se na svobodu a stát se propuštěnci. I po získání svobody se věnovali řemeslům a dále pomáhali svým bývalým pánům. Propuštěnci se pak dostávají i do řemeslnických kolegií a mohou se pasivně i aktivně účastnit politického života v obci.

⁷⁰ Ale k takové práci byli vybíráni jen někteří otroci, hlavně takoví, kteří měli už nějaké zkušenosti. CAMERON, Rondo E. *Stručné ekonomické dějiny světa: A concise economic history of the world: od doby kamenné do současnosti*. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, 1996, str. 60.

⁷¹ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 336.

Při šíření římského impéria se šíří i řemesla do nových území. Nicméně lidé, kteří na nových územích zakládají dílny jsou obvykle buď Italikové nebo Řekové. Občané Říma se do nových končin moc nehrnou.

III. 4 Gladiátoři⁷²

Nyní se podíváme na „elitu“ mezi otroky, touto nesvobodnou vrstvou společnosti. Na lidi, kteří bojovali, zraňovali se, mrzačili, krváceli a umírali a to vše pro pobavení davu.

Gladiátorské zápasy byly pro společnost antického Říma typické a důležité. Bavily lid a udržovaly jej v dobré náladě. Stávaly se prostředkem politického boje. Bohatí platili zápasy pro zvětšení svého vlivu.

Samotný výraz latinský výraz „*gladiator*“ znamená ten, kdo používá meč, tj. šermíř. Je to odvozeno od římského krátkého (spíše bodného) meče zvaného *gladius* a také od skutečnosti, že nejstarší nejpoužívanějším zbraní pro gladiátory byl meč. Proto se celý výraz vžil jako obecné označení gladiátorů.

Původ gladiátorských her

Gladiátorské hry jsou dědictvím Etrusků^{73 74}, jako mnoho jiného a původně to byly pohřební rituály. Původně šlo nejspíše o to, dát ctěnému mrtvému na cestu do říše mrtvých „služebníky a pomocníky“. Zprvu to byla forma lidské oběti⁷⁵ k uctění památky mrtvého, ale časem se průběh pozměnil do „humánnější“ podoby. Už nešlo o zabití člověka, ale o to, že několik lidí, kteří spolu bojovali a ti méně schopní byli obětováni.⁷⁶

Z pocty mrtvému se staly hry pravidelně se konající při různých svátcích, či z nařízení správních činitelů. Tyto hry a slavnosti tedy dostaly novou roli a to jako podpora kultů římských bohů a podpora římské moci v centru říše i v provinciích.

⁷² viz. IX. kapitola.obr.4 a obr. 8.

⁷³ Známé a dokonce i starší jsou zpodobnění gladiátorských her u Samnitů. Je tedy možné, že i jejich vliv hrál roli při prosazení se této „zábavy“ u Římanů.

GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. Praha, BB/art, 1999. str. 103.

⁷⁴ BARKER, G. – RASMUSEN, T. *Etruskové*. Praha: NLN, 2005, str. 281.

⁷⁵ Starověké středomořské civilizace v temných dobách svých počátečních dějin pravděpodobně znaly a prováděly lidské oběti. Důkazy o tom najdeme např. i v Illiadě.

BONFANTEOVÁ, Larissa – SWADDLINGOVÁ, Judith. *Etruské mýty*. Praha, 2007, s. 56-57.

⁷⁶ Trochu to připomíná např. aztécké rituální hry *Tlachtli*, kde dvě družstva stála proti sobě a na konci zápasu byli poražení obětováni bohům.

Kolektiv autorů. *Staré civilizace*. Praha: Gemini, 1994, s. 460-461.

Historicky první doložené gladiátorské hry se v Římě odehrály roku 264 př. n. l.⁷⁷, kdy bojovalo několik dvojic gladiátorů při příležitosti pohřbu významného člověka, Decima Jubia Bruta Pery.

Ale struktura a průběh se od mýtických časů dramaticky proměnily. Jak uvidíme dále, nebylo nutné a mnohdy ani podstatné, aby se v aréně zabíjelo. Lid se příliš nezajímal o pohled na krev (samozřejmě krev chtěl vidět, ale nemuselo to být vždy a ne pořád, to by je časem omrzelo). Ale hlavně šlo o ukázkou boje dvou většinou co nejvíce rovnocenných soupeřů, kdy se neví, kdo bude poražen. Stal se z toho jakýsi sport či divadlo. Hodnotil se výkon.

Podobný vývoj byl i v Řecku, kde ale zde se pohřební rituální hry zaměřovaly s píše na sport. Sportovní klání pořádané k uctění památky významných lidí byly oblíbené. Záznamy o nich najdeme u Homéra, Hesioda a dalších autorů, z bájí víme o pohřebních hrách za padlé hrdiny (Oidipus, Péleas, Pelops, Ofeltés aj.) i historické záznamy o hrách za padlé vojevůdce (Miltiadés, Timoleón, aj.) nebo i za skupiny padlých bojovníků. Za příklad zde může uvést pohřební hry za padlé bojovníky po bitvě u Platají.⁷⁸ Mezi tyto hry občas patřily i závody vozatajů, boxerské zápasy nebo souboje, které by se daly označit za gladiátorské zápasy. Ale ani v nich nešlo v první řadě o zabití soupeře a v Řecku se tradice gladiátorských her ujala a prosadila až pod římským vlivem ve druhé polovině 2. století př. n. l.⁷⁹

Odkud se brali gladiátoři

Gladiátory se stávali otroci, které k tomuto účelu vybrali a koupili na trhu s otroky.⁸⁰ Osoba obchodující s gladiátory se nazývala *lanista*⁸¹. Obecně byl lanista považován za vydfiducha, který na všem šetří a zajímá se pouze o to, aby měl co největší výdělek. Lanisté tedy nebyli moc oblíbeni, ale byli potřební a kouzlu tohoto podnikání propadli i mnozí vysoce postavení lidé jako například Julius Caesar.

Předchozí bojové zkušenosti byly vítány, takže se gladiátory často stávali váleční zajatci „barbaři“ nebo chycení lapkové či piráti (pokud nebyli popraveni hned po chycení což byla běžná praxe).

⁷⁷ DUNKLE, Roger. Gladiátoři: krutá podívaná ve starověkém světě. Praha: Vyšehrad, 2011, str. 152.

⁷⁸ DUNKLE, Roger. Gladiátoři: krutá podívaná ve starověkém světě. Praha: Vyšehrad, 2011, str. 26.

⁷⁹ OLIVA, P. *Řecko mezi Makedonií a Římem*. Praha: Academia, 1995, str. 233.

⁸⁰ Otroka mohl do gladiátorské školy prodat i jeho pán, byl-li s ním nespokojený.

MEIJER, F. *Gladiátoři*. Praha: Aurora, 2006, str. 44.

⁸¹ MEIJER, F. *Gladiátoři*. Praha: Aurora, 2006, str. 51.

Gladiátory se stávali i odsouzenci za hrdelní zločiny; lidé, kteří už neměli co ztratit. Ale gladiátorem se mohl z vlastní vůle stát i svobodný člověk (tj. římský občan). Mohli to být lidé v tísnivé životní situaci, lidé, jimž dluhy přerostly přes hlavu nebo třeba rozmazlení synáčci z bohatých aristokratických rodů, kteří rozhazovali rodinný majetek tak úspěšně, že se jich rodina rozhodla zbavit. Ti všichni mohli v gladiátorské škole vidět příležitost, šanci jak se proslavit⁸², být životně zajištěn, získat slávu, peníze a také svobodu. Bohužel surová realita mnohé z nich tvrdě poučila.

Na gladiátorech (a lidech, kteří s nimi obchodovali) ale ulpívala „*infamia*“ (neboli újma na občanské cti). Bylo to proto, že povolání gladiátora bylo (ač všeobecně oblíbené a přijímané) považováno za nedůstojné, nečisté. Gladiátor je tedy řazen do stejné kategorie jako třeba prostitutka nebo herec. Všichni prodávají své tělo a člověk dostane co chce (násilí, sex nebo zábavu). Podobnou „*infamií*“ mohl být stížen například také voják, jenž projevil zbabělost v bitvě nebo soudce, který bral úplatek a jiné případy.

Výcvik gladiátorů

Výcvik gladiátorů probíhal na místě zvaném „*ludus*“⁸³ neboli škola gladiátorů. Zde byli gladiátoři ubytováni, zde žili a cvičili se. Zde si byli všichni rovni. Nebylo důležité, kdo byl válečný zajatec, kdo odsouzenec na smrt a kdo římský občan. V ludu se z nich všech stali gladiátoři.

Výcvik spočíval v obtížném a namáhavém denním cvičení, ve zocelování svalů a nácviku boje. A dozorcí a cvičitelé své svěřence bedlivě pozorovali a kdykoli bylo potřeba, tak je ranou potrestali nebo usměrnili ve výcviku. Mnohdy po úmorném dni měli mnozí na těle víc ran od dozorců než od nácviku boje. Strava byla ucházející, když si uvědomíme, že to byli lidé patřící prakticky mezi otroky. Museli být ale dobře živeni, aby nestrádali a nebyli kost a kůže. Takoví by těžko vzbuzovali nadšení davu. Také měli vzhledem ke svému postavení velmi slušnou lékařskou péči. V aréně i při tréninku nebyla nouze o drobná či závažnější poranění a dobrý lékař se hodil. Nebylo žádoucí, aby byl gladiátor kvůli špatné péči upoután na lůžko nebo aby zemřel (přece jen do jeho výcviku jeho vlastník vložil peníze a tato investice se mu měla vrátit.)

⁸² MEIJER, F. *Gladiátoři*. Praha: Aurora, 2006, str. 44.

⁸³ DUNKLE, Roger. *Gladiátoři: krutá podívaná ve starověkém světě*. Praha: Vyšehrad, 2011, str. 48.

V ludu bylo hodně dozorců stráží. Bylo to důležité, jen si to představte: ve městě je velká budova s dvorem plná nebezpečných zločinců, kteří jsou cvičeni v boji a mají pravidelně přístup i ke zbraním. To nabádá k opatrnosti. Je to jako sud s prachem, na který musíte pořád myslet a dělá vám starosti, nicméně je to nutné zlo.

Kromě toho v ludu pracovali také profesionální cvičitelé, mnozí z nich bývalí gladiátoři nebo vojáci a také otroci, kteří připravovali jídlo, uklízeli a starali se o gladiátory.

Typy gladiátorů

Všichni gladiátoři nebyli pochopitelně stejní. Byli mezi nimi rozdíly jak ve zbraních tak ve výcviku a zaměření. V republikánském Římě existovaly různé typy gladiátorů, některé s císařstvím zanikly, jiné se zachovaly, některé se pozměnily či proměnily. Ale za císařství se také mnohé nové typy objevily. Více se kombinovalo a experimentovalo. A to vše pro potěšení davu, který vždy touží po něčem novém, dosud neviděném a neotřelém.

Nejstarší typy gladiátorů jsou etnické, podle národů, jež Řím porazil⁸⁴. A jsou to *sammis* (sammita), *gallus* (gal) a *thraex* (thrák). Dále z republiky známe ještě *provocator* (provokatér) a *eques* (jezdec).

Jezdec na rozdíl od ostatních jel na koni. Bojoval proti jinému jezdcovi, byl ozbrojen kopím a bránil se kulatým štítem. Cílem boje bylo shodit nepřítele z koně. Někdy to stačilo, ale někdy zápas pokračoval dál na zemi. Thrák⁸⁵ měl malý kulatý štít a zahnutý meč zvaný *sica*, který mu dával v některých situacích výhodu oproti běžnému krátkému meči. Provokatér měl na rozdíl od ostatních gladiátorů hrud' chráněnou kovovým pancířem, takže si mohl dovolovat útočit na své slaběji obrněné protivníky a tím je provokovat.

Amfiteátry

Amfiteátry jsou místem, kde probíhaly gladiátorské zápasy, ale také i jiné akce (divadlo). Tyto stavby většinou kruhového či oválného půdorysu měly uprostřed zápasště (arénu),

⁸⁴ Etničtí gladiátoři ale až na thráka nepřežili přechod do principátu. Vymizeli nebo se přeměnili.

NOSSOV, K. *Gladiátoři: krev a písek*. Deus, Praha, 2012, str. 48.

⁸⁵ DUNKLE, Roger. *Gladiátoři: krutá podívaná ve starověkém světě*. Praha: Vyšehrad, 2011, str. 104.

plochu s hlínou nebo pískem, kde se boje odehrávaly.⁸⁶ Kolem dokola byly vyvýšené tribuny, kde seděli diváci. Místa vepředu měli rezervovaná významní lidé a představitelé města. Ti nejvýznamnější měli soukromé lože, odkud mohli zábavu pozorovat vsedě či vleže.

Amfiteátry máme dodnes dochované kamenné, ale za republiky byly běžné dřevěné. Když nebylo ani to, tak se zápas odehrával na otevřeném prostranství. V takovém případě lidé stáli okolo nebo vše sledovali z balkonů okolních budov. Bylo zvykem, že majitelé takto výhodně situovaných budov své balkony pronajímali významným lidem. Pod amfiteátry a arény se za pozdní republiky stalo zvykem budovat podzemní prostory – *hypogeum*. Tak se ušetřily prostory vedle arény (které mnohdy stejně byly zastavěné a nebyly volné) a předešlo se mnohým nešťastným náhodám a úmrtím, především, když v zápase figurovaly zvířata. Vstup na hry se platil, ale byla zde i bezplatná místa pro méně majetné vrstvy.

Ale až za císařství nastala ta pravá zlatá doba pro hry. Stavěly se speciální velké arény jen pro gladiátorské zápasy včetně té nejznámější – monumentálního Kolossea.

Venatio

Od 2. století př. n. l. se v Římě zavedlo také tzv. „*Venatio*“⁸⁷ tedy boj se zvířaty. Používala se na něj zvířata exotická a nebezpečná. Ale také občas dosud neviděná, např. Díky *venatii* Římané poprvé viděli např. hrochy a žirafy. Ale běžně se ve *venatii* používali šelmy, býci, sloni, nosorožci aj. A ti buď bojovali proti sobě např. tygři proti lvům, levhartům, medvědům apod. Nebo proti gladiátorům či profesionálním lovcům zvířat. Gladiátorům cvičeným k *venatii* se říkali *venator* (lovec) nebo *bestiarius*⁸⁸ (zápasník s divokými zvířaty). S císařstvím *venatio* získalo na větší oblibě a byly do arény hnány stovky a tisíce zvířat. Přitom ale ne všechny byly zabity. Občas se některá zvířata uchovala a cvičila jako kuriozity a dostaly se do soukromého vlastnictví například císařům, generálům nebo senátorům. Divoká zvířata se později používala i jako popravčí nástroj, když se jim předhazovali odsouzenci k smrti (*damnati*) a vyhladovělá zvířata se se spoutanými odsouzenci vypořádala pro pobavení lidu. Stejně tak končili i mnozí odsouzení křesťané za císařského pronásledování křesťanů. Nutno ovšem podotknout, že tento drastický a krvavý způsob popravky měl jisté problémy. Šelmy byly prostě příliš nevyzpytatelné a stávalo se, že nemělo zájem roztrhat svázaného člověka. Mohl to způsobit například stres z cizího prostředí, ten hlučící dav okolo, atd. Někdy se to

⁸⁶ NOSSOV, K. *Gladiátoři: krev a písek*. Deus, Praha, 2012, str. 112.

⁸⁷ DUNKLE, Roger, *Gladiátoři: krutá podívaná ve starověkém světě*. Praha: Vyšehrad, 2011, str. 204 – 205.

⁸⁸ BRENT, D., S. *Spartacus and the Slave Wars*. Boston, 2001, p. 41.

prostě nezdařilo a pak z toho byla ostuda pro pořadatele her. A odsouzený měl dle zvyklostí žít až do příštích her, aby se mohl naplnit jeho rozsudek smrti.

Průběh gladiátorských her

Gladiátorské hry byly součástí tzv. „*munu*“⁸⁹ (*munus*) – slavností s uctění bohů a Říma, a hlavně *editora* tedy pořadatele her. *Editor* hry financoval a také dohlížel na jejich přípravu, konání a průběh. Musel sehnat gladiátory, hudebníky, herce a dekorace. Musel vyhlásit konání her. Gladiátory před hrami čekala tzv. *cena libera* neboli bezplatná večeře. Té se účastnili všichni účinkující na hrách a také tzv. *damnati* neboli odsouzení na smrt, kteří měli být následujícího dne v aréně popraveni. (Byl to jeden z častých hrdelních trestů a nedílná součást *munu*). Smrt je čekala od gladiátorů (*ad gladium*) nebo od dravé zvěře (*ad bestias*), nebo je čekalo ukřižování (*crucifuxio*).⁹⁰

Ale pro ostatní účastníky *cena libera* probíhaly jistě veseleji. Neboť jejich smrt nebyla jistá, jen možná stejně jako jejich přežití. A na této večeři se nešetřilo. Lidé dostali ty nejvybranější lahůdky v takovém množství, že se každý dosyta najedl. Také se pilo víno až do nemoty. Veselí a zábavu účastněným kazilo to, že mnozí z nich stanou proti sobě následujícího dne v aréně a z pijáckých kumpánů budou rázem nepřátelé na život a na smrt.

Hry zahajovala tzv. *Pompa* neboli slavnostní průvod.⁹¹ Divákům se představilo vše, co bude na tomto *munu* k vidění. A poté to už začalo. Odsouzení byli trháni zaživa divou zvěří, gladiátoři zápasili mezi sebou a snažili se protivníka přemoci silou, umem i lstí. Zvířata byla zabíjena lovci, kolem pobíhající pobízeči štváli zvířata proti sobě nebo proti bestiariům. Lid se radoval a editor si mnul spokojeně ruce.

Jak již bylo řečeno, v gladiátorském zápase nešlo vždy o smrt. Mnohdy stačilo protivníka přemoci, poranit ho, vyřadit z boje. Důvod byl prostý. Neustálé zabíjení by mohlo lid omrzet; zápas kde už v první minutě jde soupeř k zemi smrtelně zraněn by rychle ztratil přízeň davu a o tu zde šlo především. Proto

Další důvod byl lidsky prostý. Peníze – vycvičit gladiátora stálo dost peněz nemluvě o správné výživě a ubytování. A pokud byl takový gladiátor hned zabit, byla to skoro ztracená

⁸⁹ DUNKLE, Roger, *Gladiátoři: krutá podívaná ve starověkém světě*. Praha: Vyšehrad, 2011, str. 73.

⁹⁰ MEIJER, F. *Gladiátoři*. Praha: Aurora, 2006, str. 44.

⁹¹ NOSSOV, K. *Gladiátoři: krev a písek*. Deus, Praha, 2012, str. 157.

investice. Gladiátor, který prohrál, ale přežil, mohl být cvičen dál, mohl se zlepšit a příště vyhrát. Dá se říct, že gladiátor, který soutěžil o přízeň davu soutěžil také o svůj život v případě prohry. Oblíbence lidu málokdy čekala smrt, editor, který o tom měl rozhodnout v této situaci stál proti lidu.

Za doby krize republiky se změnil i charakter munu. Munus více než kdy dříve sloužil jako nástroj k získání přízně lidu. Munus jako úplatek na zvětšení a upevnění své politické moci využíval i Caesar. A munus se také vrátil ke své staré tradici – jako pohřební oslava zesnulého.

Za císařství se často konal munus, hry při příležitosti jmenování nového císaře jako upevnění jeho moci získáním přízně lidu a oslava jeho předchůdce. Gladiátorské zápasy se ze zábavy pořádané soukromými osobami vyvinuly ve státní podnik, jelikož oslavovaly císaře.⁹²

⁹² MEIJER, F. *Gladiátoři*. Praha: Aurora, 2006, str. 36.

IV. Život otroků

IV. 1 Jak se člověk mohl stát otrokem?

1. narodit se jako otrok

Vlastníci nedovolovali svým otrokům uzavírat manželství (bylo by pak složitější otroky jednotlivě prodat) ale mohli jim dovolit (či přímo nařídit), aby žili v konkubinátu. A z dětí z těchto svazků vzešlé se stávali dědičně také otroky a vlastníkově z toho plynul užitek, měl více otroků. Tohle fungovalo hlavně u velkých vlastníků otroků, kdy si jejich pán mohl dovolit vydržovat malé děti-otroky do doby než byli schopni pracovat.⁹³

2. chycení lapkové, zběhlí žoldnéři

Tito byli celkem běžní. Uprchlí otroci, bezzemci a zběhlí žoldnéři se stávali lapky a ohrožovali bezpečnost podél cest. Posádky proti nim vyrážely a likvidovaly je. Chycené lapky čekalo otroctví a to byla ještě ta lepší varianta (jediná další alternativa byla smrt). Tito otroci byli divočejší a měli zkušenosti z bojem. Mohli působit potíže. Často vykonávali těžké manuální práce pod dohledem dozorců. Na druhou stranu byli tito lidé vhodným a častým zdrojem pro školy gladiátorů.

3. trest

Podle římských zákonů mohl být římský občan za určité prohřešky zbaven svobody a prodán do otroctví. Jednalo se například o případy rozsáhlých podvodů, zabití jiného občana, zrady Říma, nebo například „dlužní otroctví“ (do zrušení).

4. váleční zajatci

Řím vedl v období republiky dobytvačné války téměř neustále. Z dobytých území proudily do Říma davy otroků (váleční zajatci byli jednoznačně nejhojnějším zdrojem otroků pro Řím). Říše byla závislá na otrocké práci a dobytvačné výpravy zajišťovaly Římu neustálý příliv otroků. Jedním ze středisek obchodů s otroky ve Středomoří byl ostrov Délos, kde bylo

⁹³ Avšak míra porodnosti u otroků byla v porovnání se svobodným obyvatelstvem obecně nižší. CAMERON, Rondo E. *Stručné ekonomické dějiny světa: A concise economic history of the world: od doby kamenné do současnosti*. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, 1996, str. 60.

dle záznamů⁹⁴ prodáno denně na 10 000 otroků. Odtud putovali otroci⁹⁵ do Říma či dalších měst a byli na trzích prodáni konečným vlastníkům⁹⁶.

Ale dříve než na Délu byly střediska obchodu s otroky umístěny na Rhodu (dokud jeho pozici vlivem Římanů nenahradil právě Délos), v Puetolii v Kampánii (nejvýznamnějším importním přístavu Říma), v Aquileji a v Tanaidu.

5. odložené děti

O osudu narozeného dítěte rozhodoval jeho otec. A pokud se o dítě nemohl, neuměl nebo nechtěl postarat, tak se ho zřekl a dítě bylo odloženo. Jestli se dítěte někdo ujal, mohlo skončit jako otrok. Ale jestli se ho nikdo neujal, dítě zemřelo. Bohužel, takový byl Řím.

6. oběti pirátství

Pirátství bylo ve Středomoří velmi rozšířené. Při napadení lodi piráti loď vyrabovali, posádku vzali do zajetí a následně ji prodali do otroctví. Piráti ohrožovali Řím zejména v oblasti Jadranu⁹⁷, dále byli aktivní ve východním Středomoří. členité pobřeží a spousta ostrovů nebo bažinatý terén skýtaly vhodné zázemí pro tajné pirátské základny.

IV. 2 Oblasti odkud se brali otroci pro římskou republiku

Itálie

Prvním dlouhodobým „úkolem“, který musela mladá římská republika řešit bylo ovládnutí Itálie, tj. Apeninského poloostrova. Musela ale porazit spousta nepřátel. V blízkosti Říma byly další italské kmeny (např. Latinové), byli zde také Etruskové, Galové na severu, na jihu bylo množství řeckých osad Tarentum, Kroton, Rhegion, Neapol (Neapoli = Nea Polis tj. Nové město) a mnohé jiné.

Samnité byl kmen ve vnitrozemí střední Itálie v relativní blízkosti Říma. Samnité byli jeho mocenskými soupeři a v letech 343 – 305 př. n. l. probíhali tzv. samnitské války, které skončily porážkou samnitů a jejich podrobením se římské moci. Samnité sloužili také jako

⁹⁴ POLYBIOS., *Dějiny*. 1. vyd. Přeložil Pavel Oliva. Praha: Arista, 2008.

⁹⁵ viz kapitola IX Přílohy obr. 3. Spoutaní římských otroci

⁹⁶ viz kapitola IX Přílohy obr. 1. Trh s otroky

⁹⁷ Illyrie

BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 377.

žoldnéři v armádách nepřátel Říma. Jeden z raných republikánských typů gladiátorů se nazývá Samnita.⁹⁸ Právě práce otroků z řad podrobených Samnitů a dalších kmenů umožnila rozvoj republiky.

Etruskové byl tajemný kmen, o kterém se dodnes ví jen málo. V prvních století existence Říma ho ovládali a teprve roku 509 př. n. l. se Řím osamostatnil⁹⁹ a byla vytvořena republika. Poté následovalo období urputných bojů mezi Etrusky a Římany, vytvářely se aliance proti Římu ale roku 396 př. n. l. jsou dobytý Veje¹⁰⁰, hlavní etruské město. Etruskové se dostávají do područí Říma. Ale vývojem se z porobených stávají spojenci a roku 90 př. n. l. získávají římské občanství.¹⁰¹

Řecké osady se stávají předmětem zájmu Říma v počátku 3. století př. n. l. Když Římané začnou ohrožovat město Tarent, tak Řekové pozvou na pomoc slavného Epeirského krále Pyrrha.¹⁰² Avšak ani tento zkušený válečník nedokáže zastavit římský postup a přes četná „pyrhova vítězství“ a koalice s místními kmeny (Lukáni, Umbrové, aj.) musí nakonec prchnout zpět a roku 275 př. n. l. Římané získávají všechna řecká města¹⁰³ v Itálii a ovládají značnou část Apeninského poloostrova (kromě severních oblastí). Vůči svým nepřítelům Římané vždy postupovali geniální kombinací tvrdého nátlaku pomocí své silné armády a profesionálním diplomatickým úsilím a smlouvami které byly rázné a zároveň dostatečně mírné na akceptovatelné úrovni. Tento systém římských vazalů nedokázal rozbít ani Hannibal¹⁰⁴ během svého tažení Itálií, kdy se snažil získat spojence Říma na svou stranu, ale ve většině případů se mu to nepodařilo.

⁹⁸ DUNKLE, Roger. Gladiátoři: krutá podívaná ve starověkém světě. Praha: Vyšehrad, 2011, str. 104.

⁹⁹ KELLER, Werner. *Etruskové*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1975, str. 190.

¹⁰⁰ KELLER, Werner. *Etruskové*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1975, str. 230.

¹⁰¹ KELLER, Werner. *Etruskové*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1975, str. 237.

¹⁰² EUTROPIUS - RUFUS. *Stručné dějiny Říma*. 1. vyd. Praha: Arista, 2008, str. 51.

¹⁰³ Z podrobených měst na Apeninském poloostrově se stávají *municipia* – města závislá na Římu. Musela Římu sloužit (např. jeho obyvatelé museli sloužit v římské armádě) a musela s ním zůstat ve společenství. Za to se časem obyvatelům municipií dostávalo udělení římského občanství.

BARTOŠEK, Milan. *Dějiny římského práva: ve třech fázích jeho vývoje*. Praha: Academia, str. 59.

¹⁰⁴ EUTROPIUS - RUFUS. *Stručné dějiny Říma*. 1. vyd. Praha: Arista, 2008, str. 62.

Sicílie

Tento malebný ostrov stojí na pomezí mezi východní a západní polovinou Středozemního moře a měl tedy již odpradáвна velkou strategickou úlohu. Ostrov má mnoho úrodné půdy a středomořské klima je ideální k pěstování oliv, vinné révy, obilí i ovoce. Najdeme zde i hornatá území a sopky jako např. Etna a Stromboli na přilehlém ostrově, kde se dají nalézt i nerostné suroviny.

Kvůli strategickému i hospodářskému významu byl ve starověku o Sicílii velký zájem. Původní obyvatelstvem Sicílie byli od 3. tis. př. n. l. doložení Sikané, které později přemohli vyspělejší Sikulové a poté se zde objevili i z Malé Asie příšlí Elymové, kteří se časem helenizovali. Od 8. století př. n. l. se zde střetávaly dvě námořní mocnosti – Řekové a Kartaginci. Řekové ovládali východní část ostrova a vybudovali zde města jako např. bohaté a mocné město Syrakusy (zal. 734 př. n. l.) a další města Messina apod. Kartaginci ovládali západní část ostrova, založili město Palermo. V době řecko-perských válek uzavřel perský vládce Xerxes I. s Kartágem dohodu. Chtěl, aby zaútočili na na Řeky na Sicílii, zaměstnali je tak a znemožnili jim se připojit k Řekům bojujícím s Peršany.¹⁰⁵ Plán však nevyšel a veškeré Xerxovy megalomanské plány se zhroutily.

Ve 3. století př. n. l. vstupuje mezi tyto dva silné soupeře nová síla – Řím. Po ovládnutí většiny Apeninského poloostrova a vypořádání se se všemi nepřáteli obrátili Římané pozornost k Sicílii. Římané zabrali řecké osady a záhy se dostali do konfliktu s Kartágem známého jako 1. punská válka, kde šlo především o Sicílii. Kartágu se dařilo na moři díky letitým zkušenostem, učenliví ale Římané brzy tento náskok vyrovnali. A rozhodující zbraní této války byl můstek zvaný *corvus*, který Římanům umožnil dostat se na lodě nepřátel a v boji muže proti muži Kartaginci podlehli. Válka skončila roku 241 př. n. l. ve prospěch Říma, který výrazně posílil své postavení ve Středozemním moři a získal velkou část úrodné Sicílii, která se zakrátko stala obilnicí Říma, než ji v této roli za principátu vystřídal Egypt.¹⁰⁶ V té době získal Řím od Kartága také ostrovy Sardinie a Korsika.¹⁰⁷ Stala se také neocenitelnou základnou pro další výpady proti Kartágu ve 2. a 3. punské válce. Po skončení druhé punské války se Římanům podařilo ovládnout i zbytek Sicílie, když získali Syrakusy a definitivně vyhnali Řeky, Syrakusy se nadále staly centrem římské moci na

¹⁰⁵ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 297.

¹⁰⁶ LALOUETTOVÁ, C. *Egypt*. Pohořelice, 2009, str. 226.

¹⁰⁷ I když Římanům trvalo dalších dobrých 100 let než mohli tvrdit, že mají oba ostrovy kompletně pod kontrolou.

RICHTER, Stanislav. *Kartágo: po stopách Punů, Římanů a Vandalů*. 2. vyd., Praha: Melantrich, 1998, str. 68.

ostrově. Římané získali mnoho sídel na Sicílii a z bojů měli mnoho zajatců, ale Sicílii nelze označit za zdroj otroků, neboť díky rozsáhlému zemědělství a těžbě sem bylo potřeba otroky dovážet. Byla to práce těžká a namáhavá, ale pro Řím velmi podstatná. Na Sicílii dováželi spoustu otroků a brzy se tak tento ostrov stal jedinečný i díky tomu, že zde počet otroků výrazně převyšoval počet svobodných lidí. Chamtiví velkostatkáři si ale ne vždy počínali zrovna rozumě a na Sicílii došlo k několika vážným povstáním otroků.¹⁰⁸

Dalmácie

Oblast Dalmácie nebo také Illyrie byla pro Římany důležitá v tom smyslu, že ležela nepříjemně blízko Itálie, a tak bylo nejlepší mít v této oblasti klid. Jenže klid tu rozhodně nebyl. Na členitém pobřeží se spoustou ostrovů a zálivů byly mnohé přístavy a základny Illyrů, kteří se odjakživa živilí zejména pirátstvím a ohrožovali lodě i pobřeží nejen Říma, ale i Řeckých osad. Po první punské válce v letech 229-228 př. n. l. Římané s Illyry bojovali¹⁰⁹ a donutili je uzavřít mír, avšak žádaný klid d pirátských nájezdů to nepřineslo. Teprve v polovině 2. století př. n. l. se Dalmácie stává římskou provincií a oblast jaderského moře je konečně v relativním klidu, i když je pravda, že v této provincii operovalo mnoho římských posádek a vojáci museli čas od času potlačovat povstáním věčně odbojných Illyrů. Z mnohých bojů v této oblasti těžil Řím mnoho otroků (válečných zajatců), ale i žoldnéřů z řad Illyrů ochotných spolupracovat s Římem. Illyrové byli rváči zvyklí na boj a jejich služeb využívaly mnohé armády.

Galie

S Galy (Kelty) měli Římané spoustu (nepříjemných) zkušeností. Sídli na severu Itálie v Předalpské Galii (*Gallia Cisalpina, Gallia Citerior*) a zpočátku představovali pro římskou republiku (i pro Etrusky ¹¹⁰) hrozbu. Roku 390 př. n. l. vyplenili Řím¹¹¹ a roku 225 př. n. l. se o to pokusili znovu. Jejich expanze byla ale zastavena a v reakci na to Římané ovládli celé území a Galy si podmanili (222 př. n. l.)¹¹². Za druhé punské války se sice

¹⁰⁸ viz kapitola VI Vzpourey otroků

¹⁰⁹ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 377.

¹¹⁰ KELLER, W.. *Etruskové*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1975, str. 241.

¹¹¹ EUTROPIUS - RUFUS. *Stručné dějiny Říma*. 1. vyd. Praha: Arista, 2008, str. 47.

¹¹² GRANT, M. *Dějiny antického Říma*. Praha, BB/art, 1999, str. 111.

některé místní galské kmeny přidaly k Hanibalovi a Kartagincům, ale po zvratu ve válce a stažení Hanibalových vojsk z Itálie jsou odbojní Galové opět poraženi a pacifikováni.

Ve 2. století př. n. l. vzrůstá na jihu Zaalpské Galie díky čilému obchodu životní úroveň obyvatelstva. Města se rozrůstají, oblasti se daří. To ale neunikne pozornosti Římanů, kteří sem v letech 125 – 121 př. n. l. vnikají a oblast ovládnou. Do rukou jim tak padá celá dnešní francouzská Provence včetně významného a bohatého řeckého města *Massilia*¹¹³ (dnešní Marseille). Další etapa dobývání Galie přichází za Julia Caesara. Tento ambiciózní vojevůdce a politik v letech 58 – 50 př. n. l. podnikl válečná tažení, díky nimž ovládl území Galie od Pyrenejí až k Rýnu. Také zorganizoval expedice až do Británie¹¹⁴ a do Germánie, čímž výrazně rozšířil obzory římské říše. Roku 52 př. n. l. v bitvě o Alesii¹¹⁵ Caesar rozdrtil konfederaci galských kmenů vedenou Vercingetorixem¹¹⁶, náčelníkem kmene Arvernů. Poté už zbývalo jenom potlačit zbylý odpor a Caesar mohl s hrdostí hlásit, že je Galie podrobena.

Galští otroci byly u Římanů ve velké oblibě, nejspíše proto, že právě ony keltské kmeny představovaly dlouho pro Řím nebezpečí a vážného soupeře. Statní plavovlasí galští muži byly hojně k vidění na římských trzích s otroky. Přitom zažitý stereotyp, že Galové jsou světlolasí, nebyl úplně pravdivý. Mezi Galy se jistě dalo nalézt i mnoho tmavovlasých jedinců. Nicméně poptávka po těch „statných pracovitých plavovlasých Galech“¹¹⁷ byla tak velká, že obchodníci s otroky mnohdy obarvovali otrokům vlasy (ať už byli Galové či ne) ve snaze své otroky dobře prodat. Je však známo, že i sami Keltové si upravovali vlasy různými roztoky, barvami a mýdly.¹¹⁸ Galové pronikli i do římské kultury. Obecně známá je např. socha Umírající Gal.¹¹⁹

Hispanie

Po ztrátě Sicílie se Kartágo zaměřilo na Hispanii¹²⁰, jejíž jihovýchodní pobřeží ovládlo a získalo přístup k úrodné vhodné pro zemědělství, a také k velkému nerostnému bohatství (především stříbra). Kartaginské aktivity a rozpínavost znepokojovaly Římany, kteří už také

¹¹³ ELLIS, P. B. *Keltové: první tisíciletí keltských dějin, 1000 př. Kr. - 51 po Kr.* Praha: Brána, 1996, str. 112.

¹¹⁴ ELLIS, P., B. *Keltové: první tisíciletí keltských dějin, 1000 př. Kr. - 51 po Kr.* Praha: Brána, 1996, str. 139.

¹¹⁵ V bitvě o Alesii bojovali na straně Římanů i četní žoldněři germánského původu.

ELLIS, P. B. *Keltové: první tisíciletí keltských dějin, 1000 př. Kr. - 51 po Kr.* Praha: Brána, 1996, str. 160.

¹¹⁶ CAESAR, G., I. *Zápisky o válce galské.* Přel. Ivan Bureš. Praha: Odeon, 1964, 274 s.

¹¹⁷ FILIP, Jan. *Keltská civilizace a její dědictví.* 4. rozš. vyd. Praha: Academia, 1995, str. 87.

¹¹⁸ FILIP, Jan. *Keltská civilizace a její dědictví.* 4. rozš. vyd. Praha: Academia, 1995, str. 88.

¹¹⁹ viz kapitola IX Přílohy obr. 7.

¹²⁰ RICHTER, S. *Kartágo: po stopách Punů, Římanů a Vandalů.* Praha: Melantrich, 1998, str. 69.

měli v Hispánii své zájmy. Došlo k dohodě mezi oběma stranami, kterou porušil až roku 219 př. n. l. Hanibal a rozpoutal tak 2. punskou válku jež byla dlouho dost vyrovnaná a nakonec skončila vítězstvím Říma, který r. 201 př. n. l. získal území Hispánie.

Následuje období římské nadvlády a rozšiřování moci dále do vnitrozemí. Zde však Římany čekal silný odpor Iberů, Basků, Keltiberů, Lusitanů a jiných kmenů¹²¹, jejichž odpor a povstání zaměstnávaly Římany ještě více než století.¹²²

Rozsáhlé zemědělství a důležitá těžba vyžadovala velký počet otroků, který ani četné vojenské výpady nedokázaly plně pokrýt, a proto sem byli pravidelně dodáváni i otroci z jiných částí říše. Tato provincie byla důležitá a přinášela značný zisk do římské státní pokladny, ale vinou chamtivých místodržitelů byla tato suma mnohdy značně menší než by měla být. Přehlednější systém správy provincie přinesly až reformy principátu.

Řecko

Hned po Kartágu se Řím zaměřil na oblast východního Středomoří (Peloponés a západní část Malé Asie). Zde existovaly mocné státy Makedonie, Seleukovská říše a další mnohé řecké městské státy. V letech 201 – 133 př. n. l. probíhala římská kampaň za získání řeckých území. Impulsem k tomu bylo mj. (byť pouze formální) spojení mezi Makedonií a Kartágem¹²³, ale hlavně šlo o ohrožení států Pergamu a Rhodu, které se obrátili o pomoc na Řím.

Po mnoha bitvách a povstáních se Římanům povedlo Řeky ovládnout. Jejich početné a silné armády byly poraženy. Některé řecké státy byly ve spojení s Římem, ale jeho triumf jim prakticky nic nevynesl. Zkoušeli protestovat, ale bylo už pozdě. Římská říše řecká území ovládla a ty se staly jejími vazaly.

Odbojné město Korint¹²⁴ postihl osud podobný osudu Kartága. Roku 133 př. n. l. závěti připadl Římu městský stát Pergamon. Ostrov Krétu ovládli Římané roku 67 př. n. l.

¹²¹ ELLIS, P. B.. *Keltové: první tisíciletí keltských dějin, 1000 př. Kr. - 51 po Kr.* Praha: Brána, 1996, str. 46.

¹²² BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří.* Praha: Svoboda, 1984, str. 385.

¹²³ OLIVA, P. *Řecko mezi Makedonií a Římem.* Praha: Academia, 1995, str. 180.

¹²⁴ OLIVA, P. *Řecko mezi Makedonií a Římem.* Praha: Academia, 1995, str. 231.

Řečtí otroci se dostávali do Říma a šířili zde helénistickou kulturu. byli velmi žádaní zejména jako domácí otroci a řemeslníci. Pod jejich prospěšným vlivem se Řím proměňoval, získával více kultury, znalostí a filozofie.

Severní Afrika

Bývalá fénická kolonie města Tyru Kartágo (založené přibližně roku 814 př. n. l.) časem vyrostla v mocné město ovládající velkou část západní části Středoziemního moře a mocenským soupeřem Řeků a poté i Římanů. V mocenském souboji s Římem nakonec Kartágo prohrálo. Město bylo do základů zničeno a vydrancováno, půda v té oblasti posypána solí; Kartágo bylo proklete, přeživší obyvatelstvo odvečeno do otroctví.

Římané se v severní Africe brzy usadili. Vybudovali nové základny při pobřeží nebo je převzali od Řeků (Cyrene) či Kartaginců (Leptis Magna¹²⁵). Tyto základny sloužily jako přístavy pro lodě plavící se po jižních oblastech Středoziemního moře a jako obchodní stanice. Jedním z hlavních obchodních položek zde byli otroci, hlavně pak černých otroků, kteří byli v Římě exotickou podívanou a byli tedy ceněni.

Kartaginci byli především obchodníci. Obchodovali se vším možným a to opravdu ve velkém. Díky rozvinutému zemědělství a těžbě si žili v přepychu, který jim mohl i Řím závidět. Jejich lodě pravidelně navštěvovaly všechny důležité přístavy ve Středoziemním moři. Obchodovali také s otroky. Po jejich porážce zaplňují uvolněné místo na trhu římský obchodníci, kteří začnou dobře prosperovat.

Egypt byl v době republiky spojencem Říma. Vládou zde Ptolemaiovcí a s římskou republikou udržují dlouhodobě dobré vztahy. Až na přelomu mezi republikou a císařstvím (principátem) se Egypt stává římskou provincií.

Thrákie

Thrákie se nachází na jihovýchodním cípu Balkánského poloostrova a má přístup k Černému, Egejskému i Marmarskému moři. Národ, který toto území obýval dostal jméno Thrákové. Měli kontakty s poblíž žijícími Řeky, obchodovali s nimi.

¹²⁵ RICHTER, Stanislav. *Kartágo: po stopách Punů, Římanů a Vandalů*. Praha: Melantrich, 1998, str. 69.

První kontakty mezi Římany a Thráky nastaly během římské kampaně za dobytí Řecka, kdy jako žoldnéři bojovali proti Římu. Už tehdy římské vojáky překvapila jejich bojovnost a agresivita.¹²⁶ V reakci na to byl mj. vytvořen *Thraex* jako typ „etnického gladiátora. (Legendární vůdce slavného povstání otroků Spartakus byl také původem Thrák.¹²⁷) Thrákie se stala římskou provincií za císaře Claudia roku 46 n. l.¹²⁸

Přední východ

Po porážce od Římanů v Řecku existovala Seleukovská říše ještě téměř jedno století. Byla však značně nestabilní a pod útoky okolních nepřátel se začínala rozpadat. Pompeius se pokusil z říše udělat vazalský stát Říma, ale bylo to zbytečné. Raději říši roku 63 př. n. l. zrušil a vytvořil zde novou provincii Sýrie¹²⁹, která si brzy získala pověst velmi bohatého území. Po Pompeiovi přichází spravovat tuto provincii Crassus. Ale padl roku 53 př. n. l. v bitvě u Karrh¹³⁰ zabit a nikdo z jeho výpravy nepřežil.

Arménie měla v době zániku Seleukovské říše přátelské kontakty s římskou říší.¹³¹

Judea se v době krize Seleukovské říše v letech 166 – 161 př. n. l. osamostatnila díky „povstání Makabejských“¹³², které nastolilo novou domácí dynastii Hasmoneovců. V té době má Judea první styky s Římem. A to styky více než dobré. V prvním století n. l. za císařství se ale bohužel situace úplně změnila a Římané se v očích Židů dostanou na stejnou úroveň jako nenávidění a zatracovaní Seleukovci. V období pozdní republiky byli židovští otroci v Římě přímo raritou. Přejde však doba, kdy budou pochodovat ulicemi věčného města tisíce pokořených Židů a budou na náměstí hromadně prodáváni do otroctví svým novým pánům.

¹²⁶ Kterou dobře znali i Řekové, kteří se již dříve pokoušeli tuto oblast kolonizovat.

BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 280..

¹²⁷ PLÚTARCHOS., *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. Vyd. 2., V AK 1. Přeložil Václav Bahník. 2. díl Praha: Arista, 2007, str. 218.

¹²⁸ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 442.

¹²⁹ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 412.

¹³⁰ PLÚTARCHOS., *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. Vyd. 2., V AK 1. Přeložil Václav Bahník. 2. díl Praha: Arista, 2007, str. 241.

¹³¹ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 412.

¹³² BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 357.

IV. 3 Otrokyňe

Postavení žen – otrokyní v římské společnosti bylo obecně horší než postavení mužů – otroků. Je to dáno mj. celkovým pohledem římské společnosti na ženy, kdy i žena svobodná nemůže volit, až na výjimky je jí upřeno vzdělání a celý život prožije v podřízeném postavení. V římské rodině funguje „*patria potestas*“¹³³ neboli otcovská moc.

Otec jako hlava rodiny měl právo a moc rozhodovat o osudu své manželky, ale i svých dětí (mohl se dětí zříct) a také samozřejmě svých otroků. Z tohoto práva se mohl vymanit pouze syn, který se oženil a ve své nové rodině se stal sám otcem s vlatním otcovským právem.

Postavení ženy bylo někdy přirovnáváno k postavení otroků, jelikož nad a o ní celý život rozhoduje někdo jiný (její poručník). Zpočátku její otec, poté manžel.¹³⁴ Otec dokonce mohl rozhodovat o životě a smrti své ženy (dcery, atd.).

Postavení otrokyň tedy logicky bylo ještě horší než postavení „svobodných“ žen. Byly plně podřízeny svému pánovi. On rozhodoval, co budou dělat.

Nejčastější profese otrokyň byly služky v domech bohatších občanů (patricijů, kupců, ...), kuchařky, domácí dělnice u řemeslníků např. při výrobě textilu, kojné, chůvy a vychovatelky dětí (svých vlastních, od jiných otrokyň nebo třeba i pánových dětí). správkyně domů či vil u patricijů, animírky (placené společnice) či prostitutky. Ale otrokyňe mohly skončit i hůř, mohly být dělnicemi na statcích nebo se udržet k smrti v dolech.

Pán rozhodoval o osudu svých otroků i otrokyň¹³⁵ a měl nad nimi neomezenou moc. Mohl si s nimi nakládat, jak sám uznal za vhodné. Proto bylo celkem běžné, že pán spal se svými otrokyňemi, z právního hlediska to bylo naprosto v pořádku (pán ušetřil za návštěvu nevěstince)¹³⁶. Mohl s otrokyňi žít v konkubinátu, nebo mohl svému otroku nařídít, aby s otrokyňi žil v konkubinátu, popř. mohl otroku „dát“ otrokyňi za věrné služby či za úplatu. Na všem šlo vydělat. Děti narozené z těchto zvláštních svazků se stali rovněž otroky pána,

¹³³ OBROVSKÁ, L. Diskriminace jako právotvorný činitel v římském právu. In *Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings*, 1.vydání, Brno: Masarykova Univerzita, 2009, str. 10.

¹³⁴ Tohoto osudu byly v Římě ušetřeny jako jediné „Vestálky“, kněžky bohyně Vesty – ochránkyňe rodinného krbu a také Říma a celého impéria. Vestálky byly ve službě 30 let a po tuto dobu musely zůstat pannami, jinak je za trest pohřbili zaživa. Po dobu své služby mohly spravovat svůj majetek bez poručníka, požívaly všeobecnou vážnost a v aréně měly vyhrazena ta nejlepší sedadla.

RÜPKE, Jörg. *Náboženství Římanů*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007, str. 213.

¹³⁵ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 336.

¹³⁶ Právo spát se svými otrokyňemi bylo i později hojně využíváno, důkazy o tom najdeme i na jihu USA na přelomu 18 a 19. století.

PAULDING, J., K. *Slavery in the United States*. p. 182.

který vlastnil i jejich rodiče. Byl-li otcem dítěte přímo pán, mohl se rozhodnout, že dítě přijme za vlastní. Nebo se dítě mohlo těšit zvláštnímu postavení mezi otroky, dočkat se slušnějšího zacházení s dobrou vyhlídkou na propuštění. Anebo se dítě stalo obyčejným otrokem a pán o něj nejevila žádný zvláštní zájem. Vše bylo v rukou pána.

V bibli, v knize Genesis máme zajímavý případ „zápasu“ dvou žen Jákobových o jeho a boží přízeň.¹³⁷ Jákob odešel ze země svých otců, neboť se bál hněvu svého staršího bratra Ezaua, kterému Jákob lstí uzmul dědictví po jejich otci Izákovi a jeho požehnání. Dostal se ke svému příbuznému Lábanovi a pracoval u něj. Za práci chtěl po Lábanovi jeho dceru Ráchel za ženu. Po odpracování určitého počtu let dostal Jákob vyslouženou odměnu, ale zjistil, že mu Lában podstrčil její sestru Leu, musel proto pracovat další roky, aby mohl dostat i Ráchel. Měl teď dvě ženy a rozhodl se založit rodinu. Miloval Ráchel, ale první syn se narodil Leji, byl to Rúben. Lea Jákobovi porodila i další syny Šimeóna, Léviho a Judu a později i Isachara a Zabulóna (a dceru Dínu). Lea se pochopitelně nad Ráchel vyvyšovala a té se to nelíbilo. Tak vzala svou otrokyni Bilhu a poručila jí, aby měla dítě s Jákobem. Bilze se narodili synové Dan a Neftalí. Lea na to odpověděla ta, že i ona poručila své otrokyni Zilpě, aby s Jákobem spala. Z tohoto spojení vzešli synové Gád a Ašer. Teprve poté se Hospodin rozpomenul na Ráchel „otevřel její lůno“, takže Jákobovi porodila nejprve Josefa a později pak také Benjamína.

Takový je tedy vskutku netradiční původ oněch slavných 12 kmenů Izraelových (Jákobovi se také říká Izrael). Otrokyně se používají jako prostředek v boji o manželovu přízeň dvou jeho žen. Z tohoto názorného příkladu je vidět, že pán (či paní) mohl se svými otroky zacházet opravdu jakkoli.

¹³⁷ Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Praha 2007, s. 49-50, 56.

IV. 4 Náboženství a otroci

Otroci v římské říši pocházeli z velmi rozdílných území. Měli také pochopitelně velmi různorodá náboženství. Uctívali spoustu různých bohů a bůžků.

Naštěstí Římané byli v otázce náboženství poměrně tolerantní. Jejich vlastní mytologie vychází zejména z etruské a řecké mytologie. Římané uctívali mnoho bohů, stavěli jim chrámy, dávali jim oběti pro jejich přízeň. Navíc bylo ještě nepřeberné množství domácích bůžků ochraňujících rodinu, dům. A k tomu měl ještě každý člověk svého osobního ducha – ochránce a rádce¹³⁸.

Nakonec všichni byli polyteisté, věřili v mnoho bohů a nijak moc jim nevadilo přidat k těm svým i pár dalších. Jediné, co od otroků vyžadovali bylo aspoň oficiálně uctívat i římské bohy (zejména při různých svátcích a oslavách těchto bohů). Bohů bylo mnoho a někteří byli jedni a ti samí, i když s jinými jmény. Potají si mohli otroci uctívat svá vlastní božstva. V pozdějších dobách si získaly v Římě kromě těch původních římských kultů také i kulty jiné, především východní. Za císařství celou říší procházely kulty egyptské bohyně Isis nebo kult boha Mithry z Persie.

Římané prosluli jako přímo sběratelé v oblasti náboženství. Dokazuje to už raná fáze republikánského Říma, kdy římská vojska bojovala s mnoha italskými městy. Například při dobytí etruských Vejí roku 396 př. n. l. Římané město vyplenili včetně chrámového okrsku. Vzácné předměty z chrámů byly převezeny do Kapitolu a dány do chrámů. Zejména bohyně Juno, mocná ochránkyně Vejí u Římanů po dobytí města velmi vzrostla na důležitosti a uctívání¹³⁹ a stává se jednou ze tří nejdůležitějších římských bohů, spolu s Jupiterem a Minervou (tzv. Triáda¹⁴⁰). Jedinou výjimkou, bohem, který se nikdy v pantheonu římských neusadil, byl bůh Hebrejců. I když se tento národ s Římany přátelil, v otázce náboženství shodu jednoduše nenalezli. Byli to proto, že Hebrejci byli monoteisté, věřili v jediného boha a odmítali cokoli jiného. Jejich náboženství proslulo také jako elitářském kdy se vyznávat judaismus bralo jako velká výsada a cizinci zde neměli místo. Římané si Židy žijící na území říše také moc neoblíbili. Podle nich byli tajnůstkářští, záhadní, nevyzpytatelní a potencionálně nebezpeční.

Celkem jednoduché to měli otroci z Řecka. Po kvalifikovaných otrocích z Řecka byla v Římě mezi bohatými vrstvami obyvatelstva vždy poptávka. Řekové měli vyspělou kulturu,

¹³⁸ Tedy jakéhosi anděla strážného.

¹³⁹ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. Praha, BB/art, 1999, str. 111.

¹⁴⁰ RÜPKE, Jörg. *Náboženství Římanů*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007, str. 80.

kteřou Římané často a rádi přejímali a kopířovali. Náboženský systém Římanů byl velmi podobný tomu řeckému, takže přizpůsobit se nebyl velký problém.

IV. 5 Propuštěnci

Propuštěnec je bývalý otrok, kterému jeho pán daroval svobodu. Takový člověk se sice stal svobodným, ale ne plnoprávným občanem¹⁴¹ (propuštěnci měli teoreticky zakázáno sloužit ve vojsku i když v dobách nouze po nich Řím s oblibou sahal).¹⁴² Propuštěnci měli volební právo, mohli uzavřít sňatek se svobodným občanem a jejich děti byly plnoprávními občany Říma. Propuštěnce je tehdy možno vnímat jako jakousi přechodnou vrstvu mezi otrokem a občanem.¹⁴³ Propuštěnec obvykle přejímal osobní a rodové jméno svého pána. Jeho bývalý pán se často stával jeho patronem a propuštěnec pak většinou zůstával v jeho službách a pracoval pro něj. Toto pouto bývalo trvalejšího rázu a propuštěnec i jeho děti byly povinny projevovat patřičnou úctu pánovi a jeho potomkům a byli povinni pomáhat jim, bylo-li třeba.

Propuštění z otroctví se mohlo několika způsoby a zdaleka se tato možnost netýkala všech otroků. Pouze soukromí otroci pracující u řemeslníků obchodníků nebo v domácnostech bohatých patricijů měli jistou šanci, že se dočkají propuštění. Nejčastěji to byla věc dohody. Otrok získal svobodu za určitý počet odsloužených let, mohl získat svobodu v pánově závěti nebo mohl například šetřit peníze (otroci mohli teoreticky vydělávat vlastnit peníze - úspory, ale ty mohly beztrestně propadnout pánovi) či majetek a vykoupit se. Propuštění otroka bylo možné také na základě nějakého neobyčejného skutku, když například zachránil svému pánovi život, i když k takovým případům moc často nedocházelo.

Propuštěnci se brzy stali významnou částí plebejců. Byli to pracovití lidé, kteří se vyznali. Měli zkušenosti, často věděli, jak to chodí u nejvyšších vrstev společnosti. a toužili po lepším postavení – po majetku, po penězích a po zajištění svého života. Proto jejich služeb často využívali mocní. Za krize republiky jejich význam neobyčejně stoupl a i později za principátu jejich služeb císařové velmi často využívali a spoléhali na ně. Propuštěnci byli

¹⁴¹ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 337.

¹⁴² Skutečnost, že otroci mohli nabýt svobody s většinou práv a jejich potomci se stali plnoprávními občany je výjimečným rysem římského práva.

¹⁴³ Dle římských zákonů mohl být propuštěnec při závažném porušení zákona opětovně uvržen do otroctví.

svým dobrodincům zavázání a byli jim loajální. Dostávali se i na vysoká místa ve státní správě, nebo se dali na uměleckou dráhu. V Římě postupem času rostla poptávka po kvalifikovaných a vzdělaných otrocích z Řecka, kteří v Římě šířili řeckou a helénistickou kulturu. A jako propuštěnci v tom pokračovali.

V té době také počet propuštěnců vzrostl takovým způsobem, že Augustu musel omezit maximální možný počet poruštěných otroků, aby omezil jejich příliv.¹⁴⁴

Příklady významných propuštěnců z období republiky:

Lucius Livius Andronicus¹⁴⁵ (kolem 287 př. n. l. – po r. 240 př. n. l.) byl Řek pocházející z Tarenta ve 3. století př. Kr.. Upadl do římského zajetí a byl učitelem dětí svého pána. Po propuštění na svobodu se věnoval hlavně překládání řeckých eposů a her do latiny (mnohé hry také sám napsal). I když byly později jeho hry a překlady kritizovány jako ne příliš kvalitní, jeho vliv na rozvoj latinského básnického a dramatického umění je značný a nepopíratelný. S trochou nadsázky lze říci, že právě on byl tím, kdo uvedl do Říma helénistickou kulturu a vzdělanost.

Publius Terentius Afer¹⁴⁶ (= africký, 195 př. n. l./185 př. n. l - 159 př. n. l.) pocházel z Kartága a žil ve 2. století př. n. l.. Byl synem vysokého kartaginského úředníka a po druhé punské válce byl spolu s dalšími (celkem jich bylo kolem dvou set) poslán do Říma jako rukojmí. Býval otrokem u Terentia Luciana. Po propuštění byl autorem dramát, z nichž se několik dochovalo do současnosti.

Publilius Syrus z Antiochie († 44 př. n. l.) pocházel ze Sýrie a žil v 1. století n. l.. V mládí padl do otroctví a dostal se do Říma. Zde pomáhal svému pánovi v psaní her a poté, co byl za dobré služby odměněn svobodou, začal s vlastní tvorbou. Dnes málo známý dramatik a filozof byl svého času považován za jednoho z nejmoudřejších lidí v Římě. Byl oblíbencem samotného Julia Caesara. Oblíbené byly jeho divadelní hry a frašky, je autorem filozofického spisu *Sententiae*¹⁴⁷ (Myšlenky), kde je shrnuto mnoho autorových citátů o životě, pravdě a

¹⁴⁴ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 434.

¹⁴⁵ BAHNÍK, V. *Slovník antické kultury*. Praha: Svoboda, 1974. heslo Livius Andronicus.

¹⁴⁶ *Ottův slovník naučný*. 25. díl, Praha : J. Otto, 1906, heslo Terentius str. 252.

¹⁴⁷ SYRUS, P. *Myšlenky*. Praha, Svoboda, 1970.

smrti. Čerpali z něj i další antičtí autoři (např. Seneca) a byl také zdrojem inspirace a oblíbeným autorem ve středověku a raném novověku.

Quintus **Horatius** Flaccus, známý římský básník z období přechodu republiky v principát, byl synem propuštěnce.

Marcus Tullius Cicero, slavný římský řečník, politik, filozof a spisovatel období konce republiky (106 př. n. l. – 43 př. n. l.) byl jejím zarytým příznivcem a obráncem. V jeho pracích mu byl velkým pomocníkem jeho „asistent“ otrok Tiro, který se později stal propuštěncem, přijal jméno Marcus Tullius **Tiro** a dále Ciceronovi pánovi pomáhal. Tiro také vymyslel první dodnes známou a doloženou těsnopisnou soustavu. Tento systém byl založen na hieroglyfickém principu. Nejčastěji užívaná slova byla nahrazena zvláštními, jednoduchými znaky. To umožňovalo zrychlit rychlost psaní písařů. Jeho systém se rychle rozšířil a byl používán v k zápisu jednání římského senátu. A později užíván i v administrativě předních středověkých evropských panovnických rodů až do 10. století (n. l.).

Kulturu republikánského Říma významně ovlivňovaly komedie, jejichž nejvýznamnějším představitelem byl Titus Maccius **Plautus** (asi 254 př. n. l. Sarsina – 184 př. n. l.).¹⁴⁸ Sám pocházel pravděpodobně z plebejského prostředí (mohl být propuštěným otrokem) a neměl moc lehký život. Pracoval ve mlýně, ale učarovalo mu divadlo a později začal psát komedie. Ve svých dílech se často zabývá obyčejnými plebejci a vtipně zobrazuje jejich starosti. Častou postavou jeho děl je chytrý otrok^{149 150}, který pomůže vyřešit problém např. tím, že obelstí hloupého boháče. Častou zápletkou jeho děl je také mladík, který se zamiluje do otrokyně, ale pak se ukáže, že jeho milovaná ve skutečnosti otrokyní není a oni se mohou vzít. Plautovy hry byly v Římě velmi oblíbené a čerpali z něj např. i Shakespeare nebo Molière (*Lakomec*).

Jako válečný zajatec se do Říma dostal také pozdější slavný řecký historik období helenismu, **Polybios** (asi 203 př. n. l. - asi 120 př. n. l.).¹⁵¹ Tento vzdělaný Řek pocházel z bohaté rodiny a byl svědkem makedonských válek s Římany. Roku 166 př. n. l. upadl do otroctví a byl

¹⁴⁸ *Ottův slovník naučný*. 19. díl, Praha : J. Otto, 1902, str. 870 – 871, heslo Plautus.

¹⁴⁹ STACE, C. *The Slaves of Plautus*. Greece and Rome 15, pp 64 – 77, 8. 3. 1968, p. 75.

¹⁵⁰ viz IX. kapitola obr. 2. Herec s maskou představující otroka

¹⁵¹ *Ottův slovník naučný*. 20. díl, Praha : J. Otto, 1903, str. 165.

převezen do Říma. Zde se rychle stal oblíbencem význačných patricijských rodin a učitelem. Po svém propuštění cestoval po římské říši a viděl její úspěchy. Napsal své stěžejní dílo *Dějiny*¹⁵², kde zachycuje roky 264 - 144 př. n. l., pro které je klíčovým pramenem.

IV. Lékařská péče a otroci

Při těžké práci, kterou byli otroci obvykle pověřováni nebyla nouze o výskyt zranění. Vyčerpané otroky žijící v nehygienických podmínkách také ohrožovaly různé nemoci, o morových nákazách ani nemluvě. Pokud onemocněl státní otrok, s velkou pomocí počítat nemohl. Lékařská péče nebyla zadarmo a rozhodně ne všude dostupná. Zpravidla byl takový jedinec odkázán na pomoc ostatních otroků, pokud se někdo z nich vyznal v léčivých bylinkách a praktikách a byl ochoten pomoci.

Domácí otroci sloužící v domech bohatých Římanů na tom byli se zdravotní péčí o trochu lépe. Tito otroci byli zpravidla dražší, než obyčejní otroci, a jejich pán měl zájem, aby nezemřeli. Proto se těmto otrokům často dostávala zdravotní péče i lepší, než si mohli dovolit prostí římské občany. Ale na druhou stranu to s lékařstvím v římské republice moc slavné nebylo. Lékařem se mohl stát prakticky každý, kdo měl alespoň základní znalosti léčivých bylin, mastí a lektvarů. Lékařství v té době zahrnovalo i péči veterinární (lékaři léčili lidi i zvířata, často stejnými prostředky).¹⁵³ Práce lékařů byla také často svěřována otrokům.

Jako lékaři zde stále vystupovali i kněží, jejichž znalosti a požehnání od bohů měli v římské společnosti také velkou váhu. Stále zde přežívá názor, kde se nemoc těla pokládá za trest od bohů za zlé činy¹⁵⁴ nemocným v minulosti vykonaná a nemoc sama se bere jako pokání. Za císařství se lékařská péče pod řeckým vlivem zlepšuje, budují se také státní nemocnice pro otroky i pro občany.

¹⁵² POLYBIOS., *Dějiny*. 1. vyd. Přeložil Pavel Oliva. Praha: Arista, 2008, ISBN 978-80-86410-56-21.

¹⁵³ Pár rad ohledně léčby najdeme i u Catona. CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. Praha: SNPL, 1959, str. 119 – 127.

¹⁵⁴ OPPENHEIM, A. Leo. *Starověká Mezopotámie*. Praha: Academia, 2001, str. 170.

Úmrtí otroka

Smrt otroka nebylo v římské říši nic neobvyklého, byla to záležitost dá se říci všední. Domácímu otroku, kterého si jeho pán vážil a měl ho v oblibě se mohlo dostat decentního pohřbu se všemi poctami a jeho tělo spočinulo v hrobě nebo bylo spáleno a jeho popel uložen. Pokud ale zemřel obyčejný státní otrok, veslař na galéře nebo dělník v kamenolomu či žebravý chudák, bývalý otrok propuštěný pro své stáří a nemohoucnost a odsouzený k životu spodiny, žádných poct se mu nedostalo. Ani jeho tělo nespočinulo v žádném klidném hrobě. Obvykle takového nebožtíka jednoduše hodili do moře, na skládku nebo do stoky.¹⁵⁵ Život v Římě nebyl pro chudáka jednoduchý ani lehký.

¹⁵⁵ MEIJER, F. *Gladiátoři*. Praha: Aurora, 2006, str. 158.

V. Otroctví a římské právo

Z právního hlediska byl otrok „majetkem“¹⁵⁶ svého pána. A jako takový, otrokář měl právo otroka odložit, opustit ho stejně jako mohl opustit jakýkoliv jiný svůj majetek. Toho otrokáři využívali zejména, nebyl-li jim už otrok k užitku. Např. byl starý, nemohoucí, nemohl si už na sebe vydělat a k ničemu se nehodil. Tak ho jeho pán pustil. Nепropustil ho, nestal se propuštěncem, stal se jen bezprávným individuem, kterému bylo souzeno dožít buď jako součást početné městské chudiny žebráků a bezzemků, nebo jako tulák bloudící po venkově a hledající něco k jídlu. Vskutku neradostné vyhlídky, nicméně v Římě celkem každodenní jev.

Kromě mizivého právního a společenského postavení otroků je zde i fakt, že při soudním sporu, kde bylo potřeba svědčit, měla výpověď otroka mnohem menší váhu než výpověď občana.¹⁵⁷ Proto logicky při sporu mezi otrokem a občanem stálo právo na straně občana.

Oproti právě řečenému, že otrok je majetek, tedy objekt, celkem nelogicky vystupuje fakt, že otrok mohl vlastnit majetek. Opravdu to byla běžná praxe, ačkoliv v zákonech se o tom nepíše. Majetek mohl otrok nabýt pouze skrze svého pána, který mu ho věnoval jako odměnu za vykonanou práci.¹⁵⁸ A tento majetek mohl sloužit a často také sloužil k pozdějšímu vykoupení se otroka na svobodu.

V. 1 *Reformy Servia Tullia:*

Kromě zvykového práva si od Etruské nadvlády raná římská republika odnesla i soubor zákonů vydaných za vlády osvíceného polomýtického Servia Tullia, předposledního etruského krále, který byl dle pověsti zabit na popud své dcery, která chtěla na trůn dosadit svého manžela Tarquinia Superba, jehož vyhnáním roku 509 př. n. l. podle tradice vznikla římská republika.

¹⁵⁶ OBROVSKÁ, L. Diskriminace jako právotvorný činitel v římském právu. In *Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings*, 1. vydání, Brno: Masarykova Univerzita, 2009, str. 5.

¹⁵⁷ OBROVSKÁ, L. Diskriminace jako právotvorný činitel v římském právu. In *Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings*, 1. vydání, Brno: Masarykova Univerzita, 2009, str. 6.

¹⁵⁸ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 336.

Servius Tullius († 534 př. n. l., vládl asi v letech 578–534 př. n. l.)¹⁵⁹ vykonal řadu reforem. Rozděлил obyvatele Říma do několika tříd dle cenzu – majetkového vlastnictví a podle místa narození.¹⁶⁰ Taktéž zreformoval armádu kterou tvořily všechny třídy římského obyvatelstva s výjimkou bezprávných – otroků. Každý římský občan měl brannou povinnost.

Taktéž zavedl podmínky pro propuštění otroků na svobodu. Tito propuštěnci získají římské občanství a za římské republiky tvoří významnou část plebejců.

Ačkoli je tento král tak významný a Římany mnohokrát zmiňovaný, je stále osobou polomýtickou, neboť nemáme dostatek důkazů o jeho existenci.

V. 2 Zákony 12 desek:

Soubor zákonů sepsaných v letech 451 – 450 př. n. l. radou deseti „decemvirů“, kteří také dočasně (po dobu sepsání desek) převzali vládu nad Římem. Šlo o to, že dosud bylo římské právo zvykové, zákony znali k tomu vybraní kněží (vykladači zákona – práva) a při soudním sporu se oni poradili a určili verdikt. To se moc nelíbilo plebejcům, protože tito kněží pochopitelně pocházeli z nejvyšších vrstev společnosti - z patricijů a byla zde obava, že při sporu plebejce s patricijem můžou nadržovat patriciji a obecně, že si zákony upravují dle svého.

Sepsání zákonů tedy bylo triumfem ve sporu mezi patriciji a plebeji. Odted' již každý mohl vidět a přečíst si veškeré zákony Říma, všechny nařízení a také postihy za ně. Byl to velký a významný okamžik, ačkoliv plebejové, když spatřili výsledek svého snažení, moc nadšení nebyli. Zalekli se všeho toho. Ale zvykli si a brzy se ukázalo, jak významné a užitečné tyto desky jsou. Římané je brzy začali mít ve velké oblibě. Tak velké, že když je asi o 60 let později při napadení Říma zničili Galové, tak si Římané rychle pořídili jejich kopie, aby zákony a právo, které představovaly, nijak neutrpělo.

V zákonech 12 desek najdeme i nařízení o otrocích. Zákony mj. stanovují, že pán se o svého otroka musí patřičně starat. Zvláštní nařízení se vztahují na obchod s otroky, kde se píše, že otrokář musí kupujícím otroka představit, aby si ho mohli prohlédnout. Musí je také předem upozornit na veškeré nemoci a vady daného otroka. Za „kvalitu“ otroka ručí prodávající a pokud se prokáže, že podváděl, může být trestně stíhán za podvod. Otrok se tedy

¹⁵⁹ EUTROPIUS - RUFUS. *Stručné dějiny Říma*. 1. vyd. Praha: Arista, 2008, str. 43.

¹⁶⁰ Kdo se této reformě nepodvolil byl zmrskán, prodán do otroctví za Tiberu a jeho majetek byl konfiskován. SKŘEJPEK, Michal, *Prameny římského práva: Fontes Iuris Romani*. Praha 2004, str. 25.

stává předmětem, objektem obchodu. Dostává se do podobného postavení jako dobytek, kterému je co se obchodu (a práv) týče věnována zhruba stejná pozornost.¹⁶¹

V. 3 Patriarchální otroctví a Lex Poetelia:

Používalo se v době rané římské republiky, vycházelo ze zvykového práva převzatého od Etrusků. Otroci byli sice bezprávní, ale měli mnohé výsady. Byla zde řada opatření, která jim zajišťovala ochranu.

Lex Poetelia Papiria de nexis 326 př. n. l.¹⁶² zákon zrušil dlužní otroctví. Dlužní otroctví bylo poměrně rozšířeným jevem v antickém světě. V podstatě šlo o to, že svobodný občan neschopný splácet své dluhy upadl do otroctví (i s celou rodinou) a pracoval jako otrok, doku svůj dluh nesplatil.

Systém, který fungoval, ale časem fungovat přestal. Bohužel lidé začali půjčovat na vysoký úrok a lidé se stávali dědičnými otroky svých věřitelů s pouze malou nadějí na vykoupení a opětovné nabytí ztracené svobody.

A je jasné, že těmi, kdo se topili v dlužích byli plebejci. Tito lidé živořili na svých malých pozemcích a navíc jako římstí občané museli sloužit v armádě. Po odsloužení vojny se vrátili zpět a často našli své pozemky zpustošené. Proto si půjčili a když nebyli schopni splácet, tak upadli do otroctví. Tato situace byla stálým zdrojem stížností a hněvu, který panoval mezi patriciji a plebeji. Roku 326 př. n. l. byl senátem přijat zákon, který zakazoval dlužní otroctví. Římský občan tedy už nemohl být pro své dluhy uvržen do otroctví. Na druhou stranu tento zákon v praxi usnadňoval vyvlastňování drobných rolníků. Občané topící se v dlužích nyní přišli o své pozemky, což v důsledku nebylo o moc lepší. Z vrstvy drobných rolníků se také rekrutovala armáda a jejich úbytek přinesl vážné problémy zejména v souvislosti s dobovačnými válkami, které Řím vedl a potřeboval silnou a velkou armádu. Tento problém pomalu ale jistě vyústil v krizi římské republiky.

Zákon Lex Poetelia také umožnil vznik „klasického otroctví“ jak je známe. Změnil se způsob nahlížení na otroky. Otroci bývali často z čím dál vzdálenějších oblastí (stále častěji z oblastí mimo Itálii). Už to nebyli lidé z těsného sousedství Říma. Byli to lidé z daleka, cizí, neznámí. Jiný jazyk, jiné náboženství, jiná kultura. A proto se také změnily zákony o otrocích

¹⁶¹ SKŘEJPEK, Michal, *Prameny římského práva: Fontes Iuris Romani*. Praha 2004, str.71.

¹⁶² CHRIST, Karl. *Krise a zánik římské republiky*, Praha: Vyšehrad, 2010, str. 67.

stejně jako se mezi lidem všeobecně změnilo nahlížení na otroky. Z neplnoprávného člověka se najednou stala živá věc.¹⁶³

Klientela

Pro Řím je typická tato pradávna instituce zvaná *klientela*. Klienti (chráněnci) byli svobodní lidé, ale i bezzemci, nemajetní. Klienti měli své patrony, kteří je chránili. Patron poskytoval svému chráněnci právní ochranu a hmotnou podporu (někdy mu i pronajal či daroval kus půdy) a chráněnci mu zato poskytoval pomoc ve formě práce nebo politické podpory (měl stále volební právo). Mezi nimi existovalo pouto, dle Římanů posvátné. Nesměli proti sobě svědčit a za porušení tohoto pouta byl přísný trest (smrt).¹⁶⁴ Podobný vztah jako mezi klientem a patronem byl i mezi propuštěným otrokem a jeho pánem.¹⁶⁵

V. 4 Otroctví za krize republiky:

V chaosu za krize republiky se situace otroků zprvu horšila. Horšily se podmínky otroků, bylo více práce a starostí. Otroci se v této době hodně bouřili. Na to musel Řím reagovat a často vysílat vojáky, aby vzpurné otroky přemohli. Ale krize republiky byla také obdobím, kdy otroci vzrostli na významu. Důležití byli propuštěnci, kteří zkušeně radili nejednomu státníkovi. Důležití byli i sami otroci.

V této nebezpečné době totiž mezi sebou soupeřily různé frakce o moc a na prosazení či na ochranu svých zájmů mnozí se státníci uchýlili k netradiční pomoci. Ozbrojili své otroky aby hájili jejich politické i jiné zájmy.¹⁶⁶

Po pádu 2. triumvirátu a po skončení občanské války, po které se do čela Říma dostává Augustus Oktavián a nastoluje principát, se uvolněné poměry vůči otrokům zvláště v Římě musí zase urovnat. Hranice mezi svobodnými a otroky se musí opět obnovit a vztah otroků vůči jejich pánům se musí upevnit. Mnohdy to jde pouze skrze prosazováním tvrdých

¹⁶³ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 336.

¹⁶⁴ *Encyklopedie antiky*. Praha: Academia 1973. Heslo Klienti, str. 299.

¹⁶⁵ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 337.

¹⁶⁶ Podobná situace nastala např. po bitvě u Kann, kde Římané ztratili několik desítek tisíc svých nejlepších mužů. Tehdy Řím nutně potřeboval novou armádu, takže mj. také vyzbrojil otroky a začlenil je do armády. Bylo to však nouzové řešení, organizované státem a otroci byli použiti pro zájem Říma. Zde naopak otroci sloužili soukromým zájmům jedinců či skupin.

BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 434.

polozapomenutých zákonů z minulosti jako například roku 10 n. l. byl obnoven zákon, dle kterého pokud otrok zabil svého pána, tak všichni jeho otroci bez rozdílu mají být popraveni.¹⁶⁷

V. 5 Tresty pro otroky:

Otroci byli nemajetnou a bezprávnou vrstvou společnosti. Vyžadovalo se od nich, aby poslouchali své pány a pracovali. Při přestupcích se proti nim postupovalo jednoduše, tvrdě a nekompromisně. Tělesné tresty byly všeobecně rozšířené. Neposlušný otrok byl bit a často byl bit tak dlouho, dokud se poslušnosti nenaučil. Účelem trestu nebylo otroka zmrzačit, nýbrž motivovat k poslušnosti. Tresty měly být vykonávány veřejně, aby i ostatní otroci viděli co se děje a co postihne i je, nebudou-li poslouchat. Platilo také, že za stejné přestupky byly tresty pro svobodného občana a pro otroka rozdílné. Svobodný člověk například dostal za přestupek peněžité trest, zatímco otroka čekal trest tělesný.

Dle římského právního systému nejhorší zločin, který mohl otrok provést byl (kromě zabití svobodného občana či dokonce svého pána) útěk. Zběhlí otroci byli nemilosrdně pronásledováni a odsouzeni k vyhnanství a věčnému skrývání. Pokud byli dopadeni, čekal je přísný trest. Kromě veřejného bití či bičování byli speciálně označeni jako problémoví otroci a měli přísnější režim. Pán ale také mohl dát takového otroka zmrzačit nebo rovnou zabít (měl na to právo), pokud si myslel, že s daným otrokem budou problémy i do budoucna a nevyplatí se ho držet. Pokud ho nechtěl prodat, mohla jeho poprava „umravnit“ ostatní otroky. Římané měli určité způsoby poprav. Některé byly vhodné pro otroky, jako například ukřižování nebo upálení.¹⁶⁸ Taková smrt by byla pro svobodného občana nepřijatelná, pro něj je vyhrazeno například setnutí hlavy.

V. 6 Otroctví ve starověkém Izraeli:

Systém otroctví ve starověkém Izraeli je poměrně unikátní, stejně jako celá kultura tohoto zvláštního státu. Existují zde zákony zástávající se práv otroků, díky celkově silnému sociálními cítění vůči všem obyvatelům. Izraelcům se časově omezovala možnost mít za

¹⁶⁷ BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 434.

¹⁶⁸ OBROVSKÁ, L. Diskriminace jako právo tvorný činitel v římském právu. In *Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings*, 1.vydání, Brno: Masarykova Univerzita, 2009, str. 6.

otroka jiného Izraelce, pán nemohl svého otroka svévolně zmrzačit ani zabít. Zákony dokonce dávají otroku určitá práva a tím ho povyšují na subjekt práva. Zákony chrání otrokův život stejně jako život kohokoliv jiného¹⁶⁹. Tento systém dokonce chrání uprchlé otroky, zaručuje jim bezpečný azyl a brání jejich vydání zpět jejich pánovi.¹⁷⁰

Ve prospěch izraelských otroků dále existovala ustanovení např. o sobotním odpočinku¹⁷¹, ustanovení o účasti na slavení pesachu¹⁷², svátků týdnů¹⁷³ a chránící zájmy otrokyň prodaných za družky svých pánů¹⁷⁴.

V. 7 Otroctví ve starověkém Řecku:

Otroctví fungovalo a prosperovalo jako věc zcela samozřejmá i v tak vyspělé zemi jakou bylo Řecko¹⁷⁵. Řekové otroky získávali hlavně z válek. Aristotelés v Etice Nikomachově říká: „Otrok je nástroj s duší, nástroj je otrok bez duše.“¹⁷⁶ Podle něj je existence otroctví věcí naprosto samozřejmou. Manuální práce je totiž pod úroveň vznešeného, ctnostného a hrdého řeckého občana. Proto tu jsou otroci, aby tyto práce vykonávali. Podle Řeků byli všichni Neřekové barbaři a všichni barbaři byli prakticky otroky, neboť barbarské a otrocké jedno jsou. Proto se zdálo jen správné, že nad barbary vládnout mají Řekové.

Dlužní otroctví zrušil v Athénách (a celé Attice) zákonodárce Solón¹⁷⁷ (přelom 7. a 6. století př. Kr.). Zrušil všechny dluhy a osvobodil všechny dlužní otroky. Samozřejmě tento

¹⁶⁹ Deuteronomium 23,15-16: „Nevydáš otroka jeho pánu, když se k tobě před svým pánem uchýlí. Bude bydlet s tebou uprostřed tebe na místě, které si zvolí, v některé z tvých bran, kde mu bude dobře. Neutiskuj ho.“

¹⁷⁰ Toto je v přímém rozporu s právními systémy prakticky všech jiných starověkých říší, zejména se zákony římskými.

¹⁷¹ Exodus 20,10: „Ale sedmý den je den odpočínutí Hospodina, tvého Boha. Nebudeš dělat žádnou práci ani ty ani tvůj syn a tvá dcera ani tvůj otrok a tvé otrokyně ani tvé dobytče ani tvůj host, který žije v tvých branách.“

¹⁷² Exodus 12,44: „Ale bude jej jíst každý služebník koupený za s+trůbno, bude-li obřezán.“

¹⁷³ Deuteronomium 16,11: „A budeš se radovat před Hospodinem, svým bohem, na místě, které vyvolí Hospodin, tvůj Bůh, aby tam přebývalo jeho jméno, ty i tvůj syn a tvá dcera, tvůj otrok a tvá otrokyně, lévíjec, který žije v tvých branách, i bezdomovec, sirotek a vdova, kteří žijí mezi námi.“

¹⁷⁴ Exodus 21,7-11: „Když někdo prodá svou dceru za otrokyni, nebude s ní nakládáno jako s jinými otroky. Jestliže se znelíbí svému pánu, který si ji vzal za družku, dovolí ji vyplatit, ale nemá právo prodat ji cizímu lidu a naložit s ní věrolomně. Jestliže ji dal za družku svému synovi, bude s ní jednat podle práva dcer. Jestliže on si vezme ještě jinou, nesmí ji zkrátit na stravě, ošacení a v manželském právu. Jestliže jí nezajistí tyto tři věci, smí ona odejít bez zaplacení výkupného.“

¹⁷⁵ V Athénách na přelomu 5. a 4. stol. př. n. l. tvořili otroci polovinu obyvatelstva.

BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, str. 285.

¹⁷⁶ ARISTOTELÉS., *Etika Nikomachova*. 3., nezměn. vyd. Přeložil Antonín Kříž. Praha: Rezek, 2009, 291 s.

¹⁷⁷ OBROVSKÁ, L. *Postavení otroka v antickém Řecku*. Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 18. července 2008 [22. 11. 2012], str. 7.

zákon platil pouze pro Athéňany, lépe řečeno pro všechny obyvatele Attiky. V Řecku existovala řada měst, která měla jiné zákony.

Cizinci usazení v Athénách se nazývali *metoikové*.¹⁷⁸ Byli to svobodní obyvatelé Attiky, kteří ale neměli podíl na politickém životě. Platili zvláštní, ale nikterak vysokou daň a v době války sloužili ve vojsku. Jinak se věnovali řemeslu a obchodu.

Ve Spartě byla situace trochu jiná. Byli zde *perioikové*, svobodní obyvatelé Lakonie, ale žili mimo hlavní město Spartu. Neměli právo volit na rozdíl od Sparťanů, ale mohli se svobodně pohybovat. Věnovali se hlavně zemědělství, ale i řemeslům a obchodu. Prosluli jako námořníci (obchodní i válečné lodě). Vládnoucí vrstva těžila z jejich práce, ale perioikové měli dost volnosti a neměli potřebu se bouřit.

Heilóti byli bezprávnou vrstvou obyvatelstva. Byli to příslušníci porobeného původního obyvatelstva, ale patřili mezi ně i Messeňané, které si Sparťané podrobili až mnohem později a měli mnohem tvrdší podmínky. Heilóti byli podobní státním otrokům, ale na rozdíl od nich mohli zakládat osady a mít rodiny. Každá osada také patřila jednomu nebo více Sparťanům, kterým odváděli určitou část výnosu. Heilóti nemohli dosáhnout osvobození (propuštění), ale sloužili ve spartském vojsku jako zásobovači a pomocné oddíly. Sparťan mohl také Heilóta kdykoli beztrestně zabít, dokonce se mladí Sparťané posílali na území Heilótů, aby je přepadali a zabíjeli a získali tak první bojové zkušenosti.¹⁷⁹ Dokonce Sparťané pravidelně vyhlášovali Heilótům válku, vpadli na jejich území a vraždili je. Důvod byl stejně jednoduchý jako byl nelidský brutální – zabíjením redukovat jejich stavy, aby jich nebylo mnoho a nebouřili se. Jak účinná to byla metoda, to těžko říct.

¹⁷⁸ OBROVSKÁ, L. *Postavení otroka v antickém Řecku*. Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 18. července 2008 [cit. 22. 11. 2012], str. 10.

¹⁷⁹ Nazpět se mohli vrátit, až dokázali, že zabili aspoň jednoho Heilóta. Byl to vlastně takový rituál, zkouška dospělosti.

OBROVSKÁ, L. *Postavení otroka v antickém Řecku*. Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 18. července 2008 [cit. 22. 11. 2012], str. 8.

VI. Vzpoury otroků

Jak již bylo řečeno, život otroků nebyl zrovna uspokojující. Většina z nich těžce pracovala bez naděje na zlepšení.¹⁸⁰ Každý den to samé, těžká a namáhavá práce a pokud otrok nechtěl pracovat, byl bit.¹⁸¹ Jídla dostávali otroci málo, jen, aby přežili a pokud byl nějaký otrok problémový, nedostal třeba žádné jídlo, dokud se poslušnosti nenaučil.

V klasickém otroctví byl otrok chápán jako živá věc. Nemá vlastní hlavu, je nevzdělaný a hloupý, hodí se jen na primitivní a těžkou práci. Nad otrokem musí člověk neustále bdít, nejlépe s bičem v ruce.

K tomu připočteme pocit vykořevení. Lidé se najednou ocitli v úplně jiném světě. Neznali místní jazyk, zvyky ani chování. Byli ztraceni uprostřed cizí civilizace, která po nich chtěla, aby se pro ni dřeli. A bez naděje na zlepšení. Státní otroci mohli jen těžko doufat, že se stanou propuštěnci a že jednou budou pány svého osudu. Mohli sice založit rodinu a mít děti, ale to vše při vědomí, že stejný osud jako je čeká i na jejich děti. To muselo být velmi frustrující.

Logicky jedině, co si otroci mohli přát bylo vrátit se domů. Skutečně by to ale šlo i kdyby je pustili? Opravdu tam kdesi daleko na ně stále jejich rodiny čekaly a byly ochotny je přijmout zpět? A vůbec, našli by cestu domů v tom širém a neznámém světě, který neznali?

Nejspíš ne. Otroci neměli žádnou naději. Nikdo jim nepomohl. Zázraky se neděly. A jediný, kdo skutečně mohl něco změnit byl otrok sám. Není divu, že za takové situace narůstala v otrocích nenávist. Nenávist k okovům, jež je věznily, nenávist k biči, který je týral a k člověku, který jím máchal. Nenávist k celému systému, který je nutil otročit, zatímco se ostatní, římské občany a celá říše přizívovali na jejich práci a jim samotným dávali jen tolik, aby přežili a dál pro ně pracovali.

Co tedy mohli dělat? Vzepít se? V zoufalém boji pozvednout ruce proti svým utlačovatelům? A zlepšilo by se tím něco? Z dostupných případů lze s jistotou říci, že zlepšení se neuskutečnilo. Právě naopak. Otroci, kteří povstali v rebelii byli vojáky nemilosrdně zabíjeni. Byl to důležitý symbolický akt pro ostatní otroky, aby se už nikdy o nic takového nepokoušeli. Navíc otrok, který někdy ochutnal aspoň trochu svobody bývá problémový. Asi

¹⁸⁰ To platilo zejména pro státní otroky pracující v zemědělství na venkově, v dolech a lomech a na lodích. CAMERON, Rondo E. *Stručné ekonomické dějiny světa: A concise economic history of the world: od doby kamenné do současnosti*. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, 1996, str. 60.

¹⁸¹ Zajímavé je, že mnohde se vytvořil jakýsi systém samosprávy, neboli členění otroků. Ti starší, zkušenější a loajálnější otroci, kteří si zvykli na svůj status spolupracují s mocí, jež je uvrhla do okovů. Stávají se z nich strážci, hlídají ostatní otroky, dbají na jejich práci, aby nezaháleli a případně je i trestají. Za to si vyslouží poněkud lepší postavení a různé výhody. Tak se tedy dostáváme do zvláštní situace, kdy ten, kdo bičuje otroka není otrokář sám, ale jeho pomocník, jiný otrok, který se má jen o trochu lépe, než bičovaný. BRENT, D., S. *Spartacus and the Slave Wars*. Boston, 2001, str. 39.

jako rozdíl mezi tygrem chyceným a narozeným v zajetí. Jistě, můžete říci, že svoboda je člověku přirozená a i zvíře po ní touží, jde t ale o osobní zkušenost. Kdo nepoznal svobodu, ten po ní touží, ale kdo ji poznal, ten po ní touží víc.

A jak vlastně taková vzpoura vznikla? Častokrát stačilo i malá záminka, pár ran navíc či nespravedlivý trest a nahromaděná nenávist propukla naplno. Vzbouřili se, přemohli hlídače a utekli do lesů. Stali se z nich lapkové. Otroci ale mohli jednoduše utéct, tajně se vytrátit, opustit své pány a uchýlit se do úkrytu. Osud otroků zběhlých od svých pánů se velmi podobal osudu vzbouřených otroků. Pouze pokud byl otrok chycen a nebyl důvod se domnívat, že páchal nějaké zločiny, byl navrácen majiteli. Ten ho poté uvrhl pod přísnější dozor a často byli zběhlí otroci označeni speciální značkou, aby se vědělo, že na ně se musí dávat pozor.

Pomohli si tím? Příliš ne. Byli bez střechy nad hlavou, neměli žádný zdroj obživy a okolní osady už plánovaly, jak je zneškodnit. Z uprchlých otroků se stali lapkové a škodili po okolí. Brali jídlo a vše užitečné, zabíjeli, plenili a ničili. Nenávist a touha pomstít se – to jediné je pohánělo. A k lapkům se přidávali další otroci.¹⁸² Více psanců znamená, že potřebují více jídla, takže více plenění okolních usedlostí a více chaosu.

Na to už musel Řím patřičně reagovat. Vyslal armádu, aby se vzbouřencům postavila. Vzpoura nejenže oslabovala římskou moc v dané oblasti a šířila chaos, ale také mohla motivovat další otroky a hrozilo tak šíření rebelie. V přímém boji s profesionální armádou rebelové podlehlí. Mnoho jich bylo zabito část byla chycena, část se rozutekla. Zajatci byli popraveni a jejich těla vystavena pro výstrahu všem, kteří by na vzpouru pomýšleli do budoucna. A takto dopadla většina rebelií. Čím větší byly, tím krvavější byl jejich konec.

Boj s povstalci byl velmi důležitý. Pokud by se povstání nechal prostor, mohl by zachvátit celou provincii a posléze i celou říši a to se nesmělo stát. Potlačování rebelií byla dá se říct jedna ze základních povinností římské armády a oddílů městské stráže. Vždyť udržování pořádku, řádu ve vlastním státě a boj proti chaosu jsou velmi důležité. Stráže bdí nad klidem měst a usedlostí a to podporuje růst obchodu, řemesel, dopravy, průmyslu a celkově napomáhá rozvoji říše.

¹⁸² I když pouze otroci v podobné situaci jako vzbouřenci. Otroci v lepším postavení – řemeslníci, domácí otroci těžko (a málokdy) toužili opustit své zázemí a připojit se k nejisté budoucnosti psanců.
BRENT, D., S. *Spartacus and the Slave Wars*. Boston, 2001, str. 34.

VI. 1 Významné vzpoury otroků ve starověkém světě:

Na konci 3. tisíciletí př. n. l. zaniká v **Egyptě** Stará říše. Důvody jejího zániku jsou vnitřní rozbroje, sociální nepokoje, boje o moc, nájezdy nepřátel a úpadek zemědělství. Otroci při nepokojích sehráli důležitou roli.

Ve **Spartě** bylo postavení domácího porobeného obyvatelstva – heilótů dost špatné. Počty heilótů výrazně převyšovaly počty svobodných obyvatel Sparty. Vzpoury heilótů tak byly velmi vážným problémem a pravděpodobně i příčinou značné militarizace celé spartské společnosti.

Kartágu vyvstal po prohrané první punské válce v polovině 3. století př. Kr. vážný problém. Asi 20 000 žoldnéřů, kteří bojovali za **Kartágo** požadovalo zaplacení žoldu. Na to ale válkou vyčerpané a válečnými reparacemi zchudlé Kartágo peníze nemělo. Proto žoldnéři povstali a vypukl konflikt známý jako žoldněřská válka¹⁸³, který ještě více destabilizoval oslabenou říši. Do tohoto konfliktu vstupují i Římané překvapivě jako spojenci Kartága, neboť vzbouřence vnímají jako globální hrozbu. Ale když se vzpoura rozšíří i na Sardinii a Korsiku, tak Římané bleskově otáčí, podpoří povstalce a Sardinii a Korsiku rychle ovládnou. Kartágo s tím nemůže nic dělat, protože má doma samo problémů více než dost. Rebelská armáda, k níž se přidaly i mnohé porobené africké kmeny a také mnoho otroků táhla na Kartágo. Probíhaly boje velmi lité a velmi kruté. Ani jedna ze stran neznala s nepřáteli slitování.¹⁸⁴ Trvalo více než 3 roky, než byla tato hrozba odstraněna a všichni vzbouřenci byli poraženi.

Řecký stát **Pergamon** v Malé Asii se v průběhu 2. století př. n. l. stává spojence Říma. Když ale roku 133 př. n. l. umírá poslední král z dynastie Attalovců podivínský král Attalos III.¹⁸⁵, který v závěti odkázal své království Římu, pokusí se moc v Pergamu převzít jeho nevlastní bratr Aristoníkos a využije lidové nespokojenosti s královou závětí k povstání proti Římanům. V povstání ho podporovala hlavně chudina a vzbouření otroci, jejichž sympatie si získal. Svou rebelií znepřátelil pergamské majetní vrstvy, které se spojily s Římany a povstání

¹⁸³ RICHTER, Stanislav. *Kartágo: po stopách Punů, Římanů a Vandalů*. Praha: Melantrich, 1998, str. 66 – 67.

¹⁸⁴ RICHTER, Stanislav. *Kartágo: po stopách Punů, Římanů a Vandalů*. Praha: Melantrich, 1998, str. 67.

¹⁸⁵ EUTROPIUS - RUFUS. *Stručné dějiny Říma*. 1. vyd. Praha: Arista, 2008, str. 71.

potlačili. Aristoníkos byl roku 129 př. n. l. v Římě popraven a Ze značné části Pergamského království se stala nová římská provincie Asie.¹⁸⁶

VI. 2 Významné vzpoury otroků za římské republiky:

Ke dvěma velkým povstáním otroků za římské republiky došlo v průběhu 2. století př. n. l. na Sicílii. **Sicílie** se na konci punských válek dostává plně do rukou Římanům, kteří z ní udělají svou první provincii. Ostrov se rychle stává baštou zemědělství a také průmyslu. Na Sicílii proudí desetitisíce otroků z různých oblastí (např. ze Sýrie). Sicílie se má stát podle plánu obilnicí Říma a její správce (*praetor*) se činí. Na velmi úrodné půdě vznikají *latifundie*, velké pozemkové komplexy především jako pastviny pro dobytek. A starost o dobytek měli zajišťovat otroci. Velkostatkáři byli často na otroky tvrdí jako Cato¹⁸⁷, na rozdíl od něj ale byli hloupí. Často se stávalo, že otrokům nedávali dost jídla¹⁸⁸ pro přežití a otroci si tedy museli obživu obstarávat sami. Skupiny otroků se tedy toulaly krajem a při příležitostech kradli a loupili. To vyvolávalo nepokoje. Ty pak rozrostlo roku 135 př. n. l. ve vzpouře proti otrokářům vedenou Syřanem Eunoem.¹⁸⁹ Tento člověk kolem sebe shromáždil kolegy ze Sýrie, s nimiž se dorozuměl a započali povstání. To se brzy rozšířilo, vzbouřenců bylo na 70 000 a ovládli značnou část ostrova. Eunoos přijal jméno Antiochos, založil vlastní stát a nechal také razit mince.¹⁹⁰ Jeho stát byl ale pouhou primitivní napodobeninou helenistických států a neměl naději na dlouhé přežití. O 3 roky později bylo povstání potlačeno a Sicílii opět ovládli Římané. Tato vzpoura měla ohlas i v Itálii, kde se otroci pokoušeli také o povstání, ale nebyli moc úspěšní.

Sicílie ale zůstávala zdrojem nepokojů i nadále. roku 104 – 101 př. n. l. zde vypukla nová vzpoura vedená taktéž Syřanem Salviem, který přijal jméno Tryfón. Průběh i konec vzpoury byly prakticky stejné, rozdílný byl však počátek povstání, který zapříčinilo propuštění části otroků za účelem služby v římské armádě.¹⁹¹ Mnozí otroci se také hlásili o možnost být propuštěni, ale když se jim to nepodařilo, tak se začali bouřit, což přerostlo v povstání.

¹⁸⁶ EUTROPIUS - RUFUS. *Stručné dějiny Říma*. 1. vyd. Praha: Arista, 2008, str. 72.

¹⁸⁷ CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. Praha: SNPL, 1959, str. 69.

¹⁸⁸ BRENT, D., S. *Spartacus and the Slave Wars*. Boston, 2001, p. 81.

¹⁸⁹ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. Praha, BB/art, 1999, str. 160.

¹⁹⁰ BRENT, D., S. *Spartacus and the Slave Wars*. Boston, 2001, p. 84.

¹⁹¹ BRENT, D., S. *Spartacus and the Slave Wars*. Boston, 2001, p. 111.

Nejmohutnější povstání otroků za římské republiky ale vypuklo přímo v Itálii v prvním století př. n. l.. Vypuklo ve městě Capua asi 25 kilometrů od Neapole (zhruba 200 kilometrů jihovýchodně od Říma). Ještě pozoruhodnější je, že povstání začalo ve známé gladiátorské škole a vedli ho sami gladiátoři, jediní otroci, kteří měli boj „v popisu práce“ a kteří obvykle mezi sebou zápasili v boji na život a na smrt pro pobavení lidu. Záliba v této brutální a krvavé podívané se Římanům tentokrát nevyplatila.

Jedna z nejzajímavějších věcí na tomto povstání je bezesporu postava vůdce vzbouřenců, gladiátora Spartaka. Spartacus (120 př. n. l. – 71 př. n. l.) byl (vycházíme-li z prací antických řeckých historiků *Appiána*¹⁹² a *Plútarcha*¹⁹³) původně Thrák.¹⁹⁴ Tento národ žil ve starověku na jihu Bulharska a jehož příslušníci platili za velmi agresivní, útočné, bojovné, prudké a brutální válečníky.¹⁹⁵ Spartacus se poprvé setkává s Římany, když pod jejich velením bojuje ve válkách v Řecku a v Makedonii. Poté ale dezertuje a stává se lupičem. Následně je chycen a jako otrok poslán do Itálie. Zde se dostává do gladiátorské školy ve městě Capua, vedené Lentulem Batiatem.

V gladiátorské škole Spartacus zdokonaluje své bojové schopnosti a úspěšně zápasí, ale s osudem otroka se smířit nehodlá. Čeká na příležitost k útěku a ta se mu roku 73 př. n. l. naskytla. Spolu s dalšími otroky přemohli strážce a několika desítkám gladiátorů se pod Spartakovým vedením povedlo uprchnout a také ukořistit mnohé zbraně, což se jim mělo velmi brzy hodit.

Cestou se k nim přidávali další otroci a také chudí bezzemci. S početným davem následovníků se Spartacus vydal na úpatí známé hory Vesuv, kde se utábořil. Jedinou cestu ven jim ale zatarasil oddíl římského vojska. Spartacus ale přistoupil ke lsti, Římany obešel a v noci jim vzbouřenci vpadli do zad a pobili je.

Sláva Spartakova povstání mohutně rostla. Přidávalo se k němu množství otroků, až jich bylo několik desítek tisíc.¹⁹⁶ Přidávali se k němu venkovští otroci, často celé rodiny i s ženami a dětmi. A i mnoho z mužů ve Spartakově „armádě“ se k boji zrovna nehodilo. Mnohým chyběly bojové zkušenosti a schopnosti¹⁹⁷, také zbraní nebyl dostatek. Velký problém byl také s obstaráváním obživy. Ta masa lidí potřebovala jíst. A tak chtě nechtě musel Spartacus vysílat skupiny otroků, aby plnili okolní usedlosti a osady, kradli a loupili

¹⁹² APPIÁNOS. *Krise římské republiky*. Praha: Svoboda, 1989, str. 92.

¹⁹³ PLÚTARCHOS., *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. 2. díl, Praha : Arista, 2007, *Život Krassův*, str. 218.

¹⁹⁴ MEIJER, F. *Gladiátoři*. Praha: Aurora, 2006, str. 34.

¹⁹⁵ A že měli mezi starověkými národy velkou konkurenci.

¹⁹⁶ Podle některých pramenů i přes 100 000.

APPIÁNOS. *Krise římské republiky*. Praha: Svoboda, 1989, str. 93.

¹⁹⁷ Gladiátorů a bojovníků jako byl Spartakus bylo v jeho „vojsku“ minimum.

jídlo a vše ostatní užitečné. Vzbouřenci tak šířili po okolí chaos a teror. I když to Spartakus možná tak nechtěl, umírali lidé, mnohdy nevinní, kteří se postavili na obranu svého majetku a rodiny, nebo bezbranní, na kterých si povstálí otroci vybíjeli zlost a mstili se.

Spartakovi se posléze povedlo rozdrtit další armádu vyslanou na ně Římem. Poté se masa vzbouřenců pohnula. Spartakus vedl své spolubojovníky na sever. Pravděpodobně mířil přes Alpy do Galie nebo až do Hispánie. Ale před Alpami se obrátil a zamířil zpět na jih. Vypadá to, že se Spartakus zmýlil v motivech, které hnaly vzbouřence pod jeho vedením. Otroci nechtěli začít nový život, nechtěli odejít a zapomenout. To hlavní, co chtěli byla pomsta. Slepá pomsta proti všem, kteří je zotročovali a proti všemu, co představovalo otrokáře a říši, jež sloužili. Pouze chaos, teror, destrukce, ničení a zabíjení.

Že všichni násilně zahynou? Že je pobijí? Tak ať, hlavně, když se pomstí. Spartakovi se vedení začínalo komplikovat. Navíc se část galských a germánských otroků v počtu asi 5 000 odtrhlo pod vedením gladiátora Crixe od Spartaka a na vlastní pěst ničilo území Říma. Byli ale římskou armádou pobiti.¹⁹⁸

Spartakovo vojsko mířilo na jih, razilo si cestu, ničilo a kradlo vše potřebné a každou moc, která se jim postavila do cesty, byť to byla i římská armáda, prostě smetli. Postupně se na scéně objevuje i Marcus Licinius Crassus, velmi bohatý a vlivný římský senátor¹⁹⁹, který začal Spartaka pronásledovat a následně i zahnat do Kalábrie na samý jižní konec Apeninského poloostrova. Zde se Spartakus chtěl přeplavit do Sicílie²⁰⁰ přes Messinskou úžinu a pravděpodobně pokračovat v povstání tam. Vzhledem k dlouhodobě neklidné situaci na ostrově a Spartakovým úspěchům se jeví pravděpodobné, že zde mohl uspět a možná i Sicílii ovládnout, což by Řím mohlo významně poškodit. Ale zradili ho piráti, kteří nejspíš podplacení Římány nepřevezli jeho ani jeho druhy. Spartakovi nezbylo tedy nic jiného, než se obrátit zpět a táhnout na sever, ale tam už na něj čekal Crassus s 8 legiemi.

Spartakovi se podařilo římské linie prorazit a utéct, ale za cenu obrovských ztrát. Navíc se mu velení vymklo z rukou, opouštěly ho celé velké skupiny povstalců a ti zbylí o něm pochybovali. A Crassus mu byl na stopě. Na řece Silaru byla roku 71 př. n. l. vybojována konečná bitva, ve které bylo otrocké vojsko o síle přibližně 60 000 mužů poraženo a pobito. Na 6 000 zajatých otroků bylo ukřižováno podél slavné cesty *Via Apia* vedoucí z Capuy do

¹⁹⁸ APPIÁNOS. *Krise římské republiky*. Praha: Svoboda, 1989, str. 92.

¹⁹⁹ Crassus byl dost bohatý, aby sám sehnal, vyzbrojil a vycvičil vojsko, kterému pak velel. Říkalo se o něm, že je nejbohatší Říman.

GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. Praha, BB/art, 1999, str. 184.

²⁰⁰ PLÚTARCHOS., *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. Vyd. 2., V AK 1. Přeložil Václav Bahník. 2. díl Praha: Arista, 2007, str. 2220.

Říma. Mrtvá těla nikdo nesundal a ještě po dlouhá desetiletí bylo vidět množství křížů pro výstrahu všem, kdo by chtěli povstat podobným způsobem. O osudu samotného Spartaka dodnes panují dohady. Buď hrdinně padl v poslední bitvě, nebo byl zajat a ukřižován anebo uprchl a dožil někde v ústraní. Pravdu se už asi nikdy nedozvíme.

Vítěz nad Spartakem Crassus se ale zasloužené slávy moc nedočkal. Z Hispánie se kvůli Spartakovu nebezpečí vrátil i Pompeius (Gnaeus Pompeius Magnus) a povedlo se mu rozdrtit asi 5000 otroků, kteří uprchli Crassovým vojákům a mířili na sever.²⁰¹ Pompeiovi se povedlo tuto poměrně málo významnou bitvu náležitě zveličit a přidat ke svým úspěchům a rázem se svojí slávou zastínil Crassovo tvrdě vydřené vítězství. Crassovi bylo vyčítáno, že zatímco Pompeius dobýval nové země pro Řím, tak si zde on hrál s rebelujícími otroky. Dobyť nové země znamenalo najednou pro Římany víc než domácí klid. Když nebezpečí pominulo, začali ho podceňovat.

A Crassus žárlil. Chtěl být také oslavován jako vítěz, proto po vytvoření prvního triumvirátu, který tvořil on, Pompeius a mladý a ambiciozní Gaius Julius Caesar, zamířil dobýt také nová území v Parthské říši. Ale bohužel se přepočítal. V bitvě u Karrh²⁰² roku 53 př. n. l. byl obklíčen skvělou parthskou jízdou (10 000 elitních lučištníků na koních) a jeho vojáci (45 000 - sedm římských legií) pod záplavami nepřátelských šípů podlehli. Tak neslavně skončil Crassus, zahubila ho jeho vlastní touha po větší slávě a větším bohatství.

Spartakus sice padl a jeho povstání bylo krutě potlačeno, nicméně systém, proti kterému bojoval ho o mnoho let nepřežil. Již roku 60 př. n. l. je vytvořen první triumvirát a tím započal přechodný proces, jímž se římská republika transformovala do podoby principátu.

Postavení otroků se časem začalo trochu zlepšovat. Pod vlivem stoiků – učitelů moudrosti – se v římské společnosti na přelomu našeho letopočtu začíná prosazovat poněkud humánnější postoj vůči otrokům charakterizovaný Senekovým výrokem: „Je to otrok, jistě, ale je to člověk.“²⁰³

A od 1. století našeho letopočtu se římskou říší i celým starověkým světem pomalu ale jistě začíná šířit nová filozofie a náboženství, které v budoucnu změní svět. Šíří se mezi chudými a utlačovanými, mnozí říkají, že je to náboženství spodiny, náboženství otroků, a je jím křesťanství.

²⁰¹ PLÚTARCHOS., *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. Vyd. 2., V AK 1. Přeložil Václav Bahník. 2. díl Praha: Arista, 2007, str. 222.

²⁰² PLÚTARCHOS., *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. Vyd. 2., V AK 1. Přeložil Václav Bahník. 2. díl Praha: Arista, 2007, str. 241.

²⁰³ SENECA., *Slova tesaná do mramoru*. Praha: Vyšehrad, 2000, 105 s.

VII. Závěr

Ve starověkých společnostech tvořili otroci důležitou a nedílnou vrstvu obyvatelstva. Ať už je vlastnil panovník (stát), chrámy či soukromé osoby, byla práce otroků žádaná. Otroci pracovali na stavbách, v zemědělství, pomáhali přepravovat zboží či působili jako sluhové významných osob.

Římská říše v době republiky je fascinující státní útvar, kdy se Řím z původně tuctového městského státu ve střední Itálii během několika staletí vypracoval na velkou, mocnou a prosperující říši ovládající prakticky celé Středomoří. Jednotlivé starověké státy si podmaňovaly geniální kombinací profesionální armády a zkušené diplomacie, díky čemuž se Římu dařilo nepřátele ničit a z neutrálních států utvořit své spojence a podřízené. Vytvořit říši ale chtělo mnohem víc než jen dobývat a dohadovat se. Hlavně šlo o prostou lidskou fyzickou práci, která stavěla města, lodě, cesty vinice, atd. A právě zde se uplatňuje práce otroků.

V zemědělství se oproti původnímu modelu, kdy funguje množství drobných rolníků obhospodařujících svá políčka, postupem času stále více prosazuje koncept velkých statků, kde se využívá práce otroků. Řemesla jsou za římské republiky spíše v rukou soukromých osob, malovýrobců ve městech. Ti také využívají práce otroků, ale mají jich méně a jsou to otroci většinou se zkušenostmi v daném řemesle. Pomáhají v dílně a za to se jim dostává slušnějšího zacházení. Nejlepšího zacházení se dostalo specializovaným otrokům, sloužícím bohatým Římanům, byli to především vzdělaní řečtí otroci, po nichž byla poptávka a sloužili v domech patricijů. Pomáhali také umělcům, malířům a básníkům. Těchto otroků byla skutečně jenom malá část a jejich cena mnohonásobně překračovala cenu obyčejného řadového otroka.

Státní otroci jsou nejpočetnější skupinou otroků. Stát je masově využívá na těžbu surovin, na stavbu silnic, na službu na lodích a na pomoc při přepravě zboží a další těžké práce. Měli dost těžký a často i krátký život.

Otroci se na území římské říše dostávali z různých zemí. Byli dopravováni do měst, kde byli posléze prodáváni na trzích. Pracovali pro své pány a plnili jejich příkazy. Za léta věrné služby se jim mohlo dostat propuštění, tahle výsada se ale týkala jen mizivé části výše postavených otroků.

Římané měli velmi propracovaný systém práva, i co se otroků týče. V porovnání s Řeckem se římským otrokům žilo hůře, jejich pán měl nad nimi úplnou moc a mohl je i beztrestně zabít. V této situaci není divu, že se občas otroci bouřili. V zoufalství povstali a

bojovali o holý život, avšak jejich boj neměl žádné východisko. Dříve nebo později byli poraženi a pro výstrahu ostatním pobiti a nic se nezměnilo.

Být otrokem tedy znamenalo prožít těžký život plný práce a poslušání rozkazů ostatních. Pokud byl otrok schopen vykonat všechny rozkazy, dostal najíst a další den opět pracoval, pokud ne, byl bit. I když se mezi otroky našly výjimky, kdy si lidé žili celkem dobře, většina otroků se nacházela v nezáviděníhodné situaci bez valné naděje na zlepšení.

VIII. Seznam pramenů a literatury

- APPIÁNOS. *Krise římské republiky*. Praha: Svoboda, 1989, 495 s., ISBN 80-205-0060-X.
- ARISTOTELÉS., *Etika Nikomachova*. 3., nezměn. vyd. Přeložil Antonín Kříž. Praha: Rezek, 2009, 291 s. ISBN 978-80-86027-29-6.
- BAHNÍK, V. *Slovník antické kultury*. Praha: Svoboda, 1974, 720 s.
- BARKER, G. – RASMUSEN, T. *Etruskové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, 423 s. ISBN 80-7106-351-7.
- BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva*. Praha: Academia, 1988.
- BEČVÁŘ, J. - ŠTOLL, I. *Archimedes: největší vědec starověku*. 1. vydání. Praha: Prometheus, 2005. 72 s. ISBN 80-7196-273-2.
- Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Praha, 2007, 1387 s. ISBN 978-80-85810-59-2.
- BONFANTEOVÁ, L. – SWADDLINGOVÁ, J. *Etruské mýty*. Praha, 2007, ISBN 978-80-7309-440-9.
- BRENT, D., S. *Spartacus and the Slave Wars*. Boston, 2001, ISBN 978-031-218-310-3.
- BURIAN, J. – OLIVA, P. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984, 549 s.
- CAESAR, G., I. *Zápisky o válce galské*. Přel. Ivan Bureš. Praha: Odeon, 1964, 274 s.
- CAMERON, R., E. *Stručné ekonomické dějiny světa: A concise economic history of the world: od doby kamenné do současnosti*. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, 1996, 475 s. ISBN 80-85865-21-1.
- CATO CENSORIUS, Marcus Porcius. *O zemědělství*. 1. vyd. Přeložil Vojtěch Zamarovský. Praha: SNPL, 1959, 149 s.

DUNKLE, R. *Gladiátoři: krutá podívaná ve starověkém světě*. Vyšehrad, 360 s., Praha 2011, ISBN 978-80-7429-031-2.

ELLIS, P., B. *Keltové: první tisíciletí keltských dějin, 1000 př. Kr. - 51 po Kr.* 1. vyd. Praha: Brána, 1996, 235 s., fot. příl. ISBN 80-85946-46-7.

EUTROPIUS - RUFUS. *Stručné dějiny Říma*. 1. vyd. Praha: Arista, 2008, 319 s. ISBN 978-80-86410-55-5.

GRANT, M. *Dějiny antického Říma*. Praha: BB/art, 1999, ISBN 80-7257-009-9.

GRANT, M. *Dějiny antického Říma*. Praha: BB/art, 2006, ISBN 80-7341-930-0.

CHRIST, K. *Krise a zánik římské republiky*. Praha: Vyšehrad, 2010, 424 s. ISBN 978-80-7429-029-9.

JACKSON, K. – STAMP, J. *Pyramida: za hranicemi představivosti : uvnitř velké pyramidy v Gíze*. Praha: Knižní klub, 2003, 191 s. ISBN 80-242-0940-3.

KELLER, W.. *Etruskové*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1975, 386 s.

KINCL - URFUS – SKŘEJPEK. *Římské právo*. Praha, 1995, ISBN 80-7179-031-1.

Kolektiv autorů. *Encyklopedie antiky*. Praha: Academia 1973.

Kolektiv autorů. *Staré civilizace*. Praha: Gemini, 1994. ISBN 80-85820-28-5.

LALOUETTOVÁ, C. *Egypt*. Pohořelice, 2009, ISBN 978-80-7309-6-68-7.

MEIJER, F. *Gladiátoři*. Praha: Aurora, 2006, 222 s. ISBN 80-7299-085-3.

NOSSOV, K. *Gladiátoři: krev a písek*. Deus, Praha, 2012, 185 s., ISBN 978-80-87408-12-4.

OBROVSKÁ, L. Diskriminace jako právo tvorný činitel v římském právu.
In *Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings*, 1.vydání, Brno:
Masarykova Univerzita, 2009, ISBN 978-80-210-4990-1.

OLIVA, P. *Řecko mezi Makedonií a Římem*. Praha: Academia, 1995.
ISBN 80-200-0435-1.

OPPENHEIM, A. Leo. *Starověká Mezopotámie*. Praha : Academia, 2001. 329 s.
ISBN 80-200-0749-0.

Ottův slovník naučný. 19. díl, Praha : J. Otto, 1902.

Ottův slovník naučný. 20. díl, Praha : J. Otto, 1903.

Ottův slovník naučný. 25. díl, Praha : J. Otto, 1906.

Ottův slovník naučný. 26. díl, Praha : J. Otto, 1907.

PLINIUS SECUNDUS, Gaius. *Kapitoly o přírodě: Naturalis historia*. Praha: Svoboda, 1974,
352 s.

PLÚTARCHOS., *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. Vyd. 2., V AK 1. Přeložil Václav
Bahník. 2. díl, Praha: Arista, 2007, 840 s, ISBN 978-89-86410-47-1.

POLYBIOS., *Dějiny*. 1. vyd. Přeložil Pavel Oliva. Praha: Arista, 2008,
ISBN 978-80-86410-56-21.

RICHTER, S.. *Kartágo: po stopách Punů, Římanů a Vandalů*. 2. vyd., Praha: Melantrich,
1998, 398 s., obr. příl. ISBN 80-7023-277-3.

RŮPKE, J. *Náboženství Římanů*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007, 341 s.
ISBN 978-80-7021-807-5.

SENECA, . *Slova tesaná do mramoru*. Vyd. v tomto uspořádání 1. Praha: Vyšehrad, 2000, 105 s. ISBN 80-7021-438-4.

SKŘEJPEK, M. *Prameny římského práva: Fontes Iuris Romani*. Praha 2004, ISBN 80-86199-89-4.

SYRUS, P. *Myšlenky*. Praha, Svoboda, 1970.

VARRO REATINUS, Marcus Terentius a HEURGON, Jacques, ed. *Économie rurale*. Paris: Belles Lettres, 1978-1997. 3 sv. Collection des universités de France. Série latine, vol. 338. ISBN 2-251-01400-4.

VERGILIUS, . *Zpěvy rolnické a pastýřské*. 2. vyd., V SNKLHU 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, 197 s.

FILIP, Jan. *Keltská civilizace a její dědictví*. 4. rozš. vyd. Praha: Academia, 1995, 259 s., 49 fot. na příl. ISBN 80-200-0526-9.

VIII. 1 Seznam internetových zdrojů:

BLAIR, W. *An Inquiry into the State of Slavery Amongst the Romans: from the earliest period, till the establishment of the Lombards in Italy*. 312 p. 6. června 2007

[cit. 25. 11. 2011]. URL: <http://books.google.cz/books?id=t2w2AAAAMAAJ&dq=blair+an+inquiry&hl=cs&source=gbs_navlinks_s>.

LIVIUS, Titus. *The History of Rome*. 1996 [cit. 25. 3. 2013].

URL: <<http://mcadams.posc.mu.edu/txt/ah/Livy/>>.

MERTA, J. - BUCHAL, A. - STRÁNSKÝ, K.: *Železářská struska z etruské lokality Populonie*, *Archeologia technica* 15, Brno 12. 10. 2003, [cit. 5. 6. 2013].

URL: <<http://www.starahut.com/at/at15/02%20Populonia.pdf>>.

OBROVSKÁ, L. *Postavení otroka v antickém Řecku*. Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 18. července 2008 [cit. 22. 11. 2012].

URL: <http://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2008/files/pdf/history/obrovska_lucie.pdf>

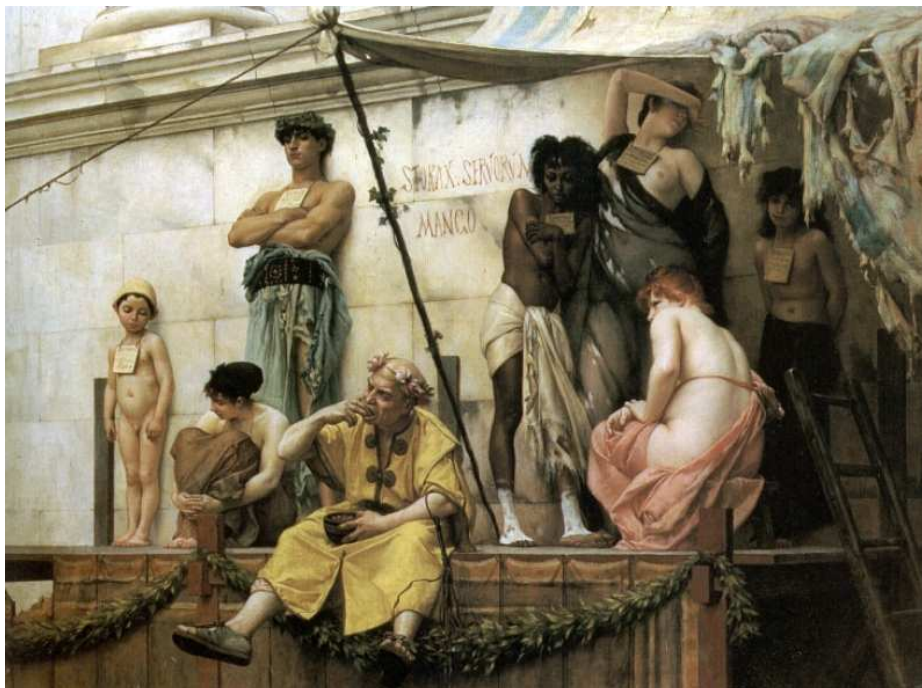
PAULDING, J., K. *Slavery in the United States*. 312 p. 12. prosince 2007, [cit. 5. 3. 2012].

URL: <http://books.google.cz/books?id=pM0SAAAAYAAJ&dq=bibliogroup:%22Slavery+pamphlets%22&hl=cs&source=gbs_navlinks_s>.

STACE, C. *The Slaves of Plautus*. *Greece and Rome* 15, pp 64 – 77, 8. 3. 1968.

[cit. 8. 6. 2013]. URL: <http://journals.cambridge.org/article_S0017383500016880>.

IX. Přílohy

1. Trh s otroky (Gustave Boulanger, před r. 1882)

2. Herec s maskou představující otroka (3. stol. př. n. l., Řím)

3. Spoutaní římských otroci (přibližně 200 n. l., Ashmolean museum, Oxford)

4. Gladiátoři – Retiarius bodá secutora (2. – 3. stol. n. l., Německo)

5. Herec představující otroka vyprazdňujícího ukradený měšec (cca 400 až 375 př. n. l., Musée Sully)

6. Černý otrok, soška z egyptského Fajjúmu (2. – 1. stol. př. n. l., Louvre, Paříž)

7. Umírající Gal - mramorová římská kopie helénistické sochy (Kapitolské muzeum, Řím)

8. Skupina Gladiátorů (Leptis Magna 2. stol. n. l.)

IX. 1 Seznam obrázků:

1. *Artmuseum.cz* [online]. 19. 12. 2003 [cit. 2013-2-27].

URL: <http://www.artmuseum.cz/reprodukce2_pohled.php?dilo_id=3445>.

2. CHRIST, K. *Krise a zánik římské republiky*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 79.

3. *Wikipedia Commons* [online]. 26 Nov 2012 [cit. 2013-3-2]. URL: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roman_collared_slaves_-_Ashmolean_Museum.jpg>.

4. *Glogster.com* [online]. 5 Dec 2012 [cit. 2013-3-2].

URL: <<http://www.glogster.com/3viltac0/gladiator-glog-/g-6l5mc4ep1m4af938qq204a0>>.

5. CHRIST, K. *Krise a zánik římské republiky*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 79.

6. CHRIST, K. *Krise a zánik římské republiky*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 78.

7. *Wikipedie otevřená encyklopedie* [online]. 28. 1. 2010 [cit. 2013-3-2].

URL: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Dying_gaul.jpg>.

8. *Wikipedia The Free Encyclopedia* [online]. 31. 1. 2008 [cit. 2013-3-2]. URL:

<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Gladiators_from_the_Zliten_mosaic_3.JPG>.

X. Resumé

In ancient societies, slaves were an important and integral layer of the population. Whatever owned by sovereign (state), temples or private individuals, the labor of slaves were in high demand. Slaves worked on construction sites, in agriculture, helped to transport goods or worked as servants of public figures.

Roman Empire at the time of the Republic is a fascinating state department, when Rome was originally from ordinary city state in central Italy during several centuries developed into a large, powerful and prosperous empire controlling practically the entire Mediterranean. Romans have bewitched individual ancient states through genius combination of a professional army and an experienced diplomacy, making Rome managed to destroy the enemy and neutral countries to form their allies and subordinates. To create an empire but wanted more than just conquer and arguing. Mainly it was a simple human physical labor that built the cities, boats, roads, vineyards, etc. And here applies to the work of slaves.

In agriculture, compared in original model, which operates a number of small farmers that manage their fields over time is increasingly promoting the concept of large farms, which uses the labor of slaves. Crafts are for the Roman Republic in the hands of private individuals, small producers in the cities. They also exploit the labor of slaves, but they have fewer of them and they are mostly slaves experienced in certain craft. They help in the workshop, and for this they receive more respectable treatment. The best treatment received slaves serving wealthy Romans, were mostly educated Greek slaves, after which the demand was and served in houses of patricians. Also helped artists, painters and poets. These slaves were actually only a small part and their price much beyond the price of plain ordinary slave.

State slaves are the largest group of slaves. The state is widely using them for the mining raw materials, road construction, for service on ships and to assist in the transport of goods and other heavy work. They had quite a difficult and often short life.

Slaves in the Roman Empire were from different countries. They were transported to the cities where they were then sold in the markets. They worked for their masters and fulfill their orders. During the years of faithful service they could get released, however this privilege was concerned but only a very small part of the senior slaves.

The Romans had a very elaborate system of law, even as far as slaves. In comparison with Greece, the Roman slaves lived worse, their master had complete power over them and could kill them with impunity. In this situation is not surprising that sometimes slaves

rebelled. In desperation, they stand up and fight for their lives, but their fight had no way out. Sooner or later, they were defeated and slain as a warning for the others and nothing has changed.

Therefore meant to be slave to live a life full of hard work and listening to other orders. If the slave was able to execute all orders, he got food and had to get back to work the next day, if not he was beaten. Although the slaves found exceptions where people have lived quite well, most of the slaves was in unenviable position without much hope of improvement.